

gi debor komentari o društvu spektakla

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Guy Debord

KOMENTARI O DRUŠTVU SPEKTAKLA

1988.

Guy Debord, *Commentaires sur la société du spectacle*, Éditions Gérard Lebovici, Paris, 1988; Gallimard, Paris, 1992.

Ostali izvori su navedeni uz tekstove.

Preveo i priredio: Aleksa Golijanin, leto 2018.

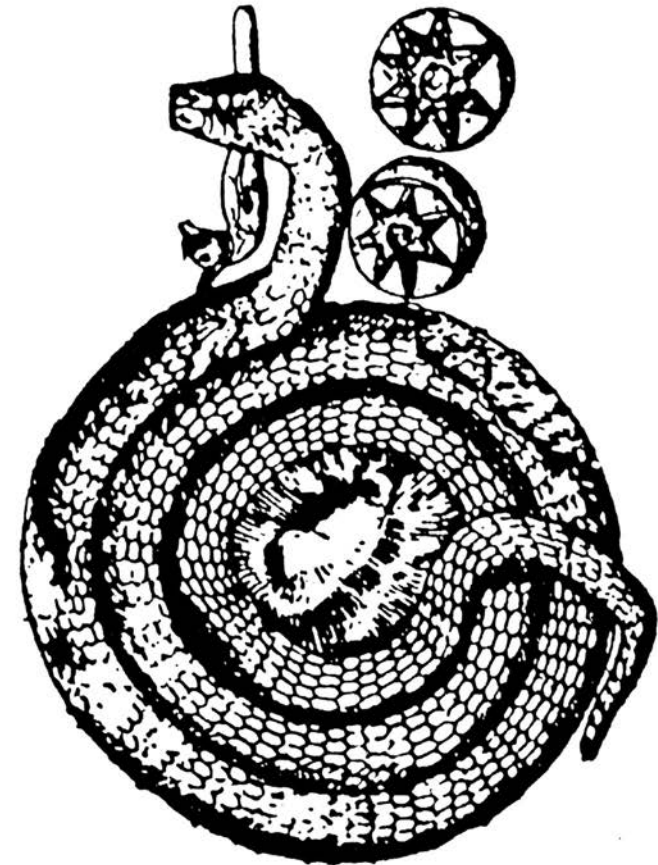
Nova adresa: <http://anarhija-blok45.net>

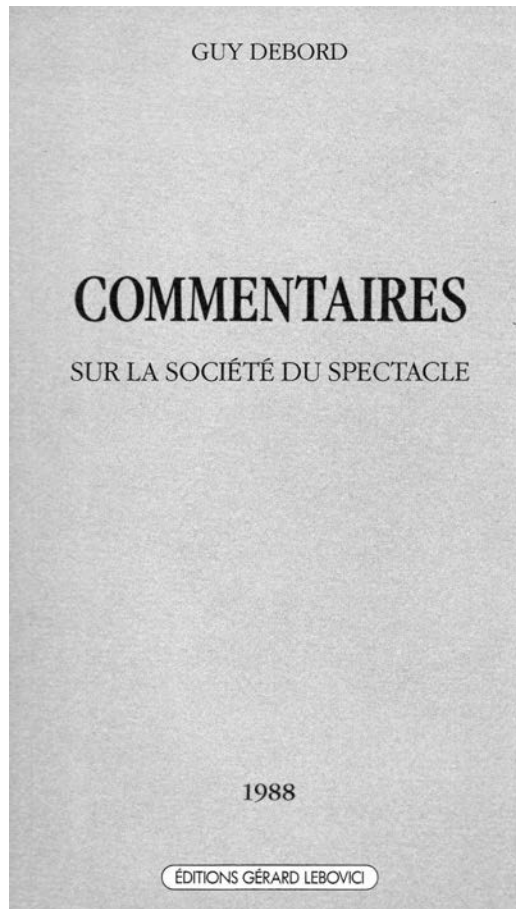
Stara adresa: <http://anarhija-blok45.net1zen.com>

aleksa.golijanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

NA KORICAMA:

Ilustracija iz časopisa *Cobra: revue internationale de l'art expérimental*, vol. 3, Nr. 10, Bruxelles, septembre 1951, str. 28.

To izdanje *Komentara* je svakako bolje od Imrijevog, koji je i pored Deborove pomoći u nizu detalja, napravio prevod koji se graniči sa skandalom. To je i jedini zvanični, „autorizovani“ prevod koji na engleskom govornom području kruži u štampanom obliku: Guy Debord, *Comments on the Society of the Spectacle*, Verso, London, 1990, 1998 (dostupan i preko interneta, ali se, dakle, ne preporučuje).

AG, 2018.

GUY DEBORD, LETRISTIČKA I SITUACIONISTIČKA INTERNACIONALA

stara adresa: anarhija-blok45.net1zen.com

nova adresa: anarhija-blok45.net

anarhisticka-biblioteka.net/category/author/guy-debord
anarhisticka-biblioteka.net/category/author/letristicka-internacionala
anarhisticka-biblioteka.net/category/topic/situacionizam

SITUATIONIST INTERNATIONAL ONLINE (najveća arhiva):
www.cddc.vt.edu/sionline/index.html

NOT BORED: notbored.org

DEBORDIANA (FR): debordiana.chez.com/debordiana.htm

A SITUATIONIST BOOK COLLECTOR'S BLOG (dokumenti i originalna izdanja):
situationnisteblog.wordpress.com

IZVORI

Guy Debord, *Commentaires sur la société du spectacle*, Éditions Gérard Lebovici, Paris, 1988; Gallimard, Paris, 1992.

Guy Debord, *Društvo spektakla i Komentari društvu spektakla*, Arkzin, Zagreb, 1999, str. 173–248. Preveo Goran Vujasinović. Redakcija: Borislav Mikulić. Iako nisam oklevao da iz tog starog prevoda preuzmem ili variram neka dobra rešenja, razloga za ovaj novi pokušaj bilo je, nažalost, previše.

Deborovo pismo Aniti Blan (Anita Blanc, 3. XI 1988): Guy Debord, *Correspondance*, vol. 7, Janvier 1988 – Novembre 1994, Librairie Arthème Fayard, Paris, 2008, str. 31–32. Eng., <http://www.notbored.org/debord-3November1988.html>

Deborovo pismo Malkomu Imriju (Malcolm Imrie, 28. VI 1990): *ibid.*, str. 140–142. Eng., <http://www.notbored.org/debord-28June1990.html>

Fusnote: iako u originalu nema nijedne, Deborova prepiska sa prevodiocima na engleski i španski jezik (videti *Correspondance*, vol. 7), jasno pokazuje njegovo očekivanje da se u izdanjima na drugim jezicima razne očigledne i manje očigledne reference objasne u fusnotama. Pored toga, kao i uvek u prevođenju, ta mesta je prosto trebalo prepoznati, da bi se uopšte došlo do ispravnog prevoda; u suprotnom, ako samo nastavite, posle nekog takvog detalja, kao da tu nema ničeg posebnog, dobijate vrlo čudne rečenice (signal za uzbunu) ili gubite nijanse koje utiču na smisao, tamo gde to baš i nije nužno (možda najveći problem sa starim Arkzinovim prevodom). Ponekad, opet, gubite nijanse koje nisu toliko bitne za smisao, ali na kojima je Debor insistirao: kao u posveti, str. 4, gde u pismu španskom prevodiocu insistira da se za „un guet-apens“ ne koristi reč „zaseda“, koja po njemu asocira na vojni kontekst, već nešto bliže gangsterskom miljeu; odatle „prepad“, budući da izraz „sačekuša“ ne bi odgovarao tonu te posvete (navodim to kao primer, ne kao idealno rešenje). Ovde sam to uradio po sopstvenom nahođenju, ali dobrim delom na osnovu Deborovog pisma Imriju, kao i na osnovu opsežnih fusnota iz drugog (i boljeg, iako neautorizovanog) engleskog prevoda Bila Brauna (William J. „Bill“ Brown), urednika arhive *Not Bored*:

<http://www.notbored.org/commentaires.html>

Braunove fusnote nisu preuzimane u celini, niti su sve konsultovane, jer su ponekad izlišne, makar u našem kontekstu

Komentari o društvu spektakla

Gi Debor (1988)

„Društvo se i zvanično proglasilo društvom spektakla.
Biti poznat izvan odnosa spektakla već znači biti poznat kao
neprijatelj društva.“ (VII)

Posveta (4)

Epigraf (5)

Komentari (7)

Pismo Aniti Blan (67)

Izvori (70)

lepo izložen, ako se, iznad ili ispod mene, na polici nađu i četiri velika skandala: Seksbi, Junius, Kravan i *Kataloniji u čast*. Činjenica da su sva četvorica Englezi, poslužiće kao dobar podsetnik u trenutku kada madam Tačer putuje u Poljsku da pruži nadahnuće Jaruzelskom.

Srdačno,

Gi

Lebovisi (Gérard Lebovici) i Debor, Šampo (Champot), 1983.

Posvećeno uspomeni na Žerara Lebovisija, ubijenog u Parizu, 5. marta 1984, u prepadu koji je ostao nerazjašnjen.

Autori i naslovi iz dopisnice:

Alexandre Radichtchev, *Voyage de Pétersbourg à Moscou*; Александр Николаевич Радищев, *Путешествие из Петербурга в Москву*, 1790.

Guy Debord, *Considérations sur l'assassinat de Gérard Lebovici*, 1985.

Guy Debord, *La société du spectacle*, 1967.

Guy Debord, Alice Becker-Ho, *Le Jeu de la guerre*, 1987.

Edward Sexby (1616–1658), verovatni autor pamfleta *Killing No Murder* (1657, koji opravdava ubistvo tiranina, u ovom slučaju Olivera Kromvela), koji se pojavio i u izdanju izdavačke kuće Žerara Lebovisija, *Champ libre*, 1980, pod naslovom *Tuer n'est pas assassiner* i s kratkim Deborovim predgovorom.

Junius, anonimni engleski polemičar i autor pisama, *The Letters of Junius*, 1772.

Arthur Cravan, pravo ime Fabian Avenarius Lloyd (1887–1918)

George Orwell, *Homage to Catalonia*, 1938.

Dan LARROQUE
 "nostalgique ascensionnelle"
 Hulo 73 - 92 cm

3 novembre 88

Chère Anita,

Je vous suggèrerais, pour renouveler "ma" vitrine, en regard de celle où les Raditchev se rencontrent, d'y exposer maintenant un exemplaire seulement de quatre livres de moi : Considérations, Spectacle, Commentaires, et Le Jeu de la Guerre (ceci pour rappeler un peu la variété de mes talents). Et je verrais bien avec, en un autre alignement au-dessus ou au-dessous, quatre grands scandaleux qui sont : Seaby, Junius, Cravan, et l'Hommage à la Catalogne. Le fait aussi que ce sont quatre Anglais constitue un bon rappel au moment où Mme Thatcher voyage en Pologne pour inspirer Jaruzelski.

Amitiés

guy

CANTO ARTISTES

Printed in France

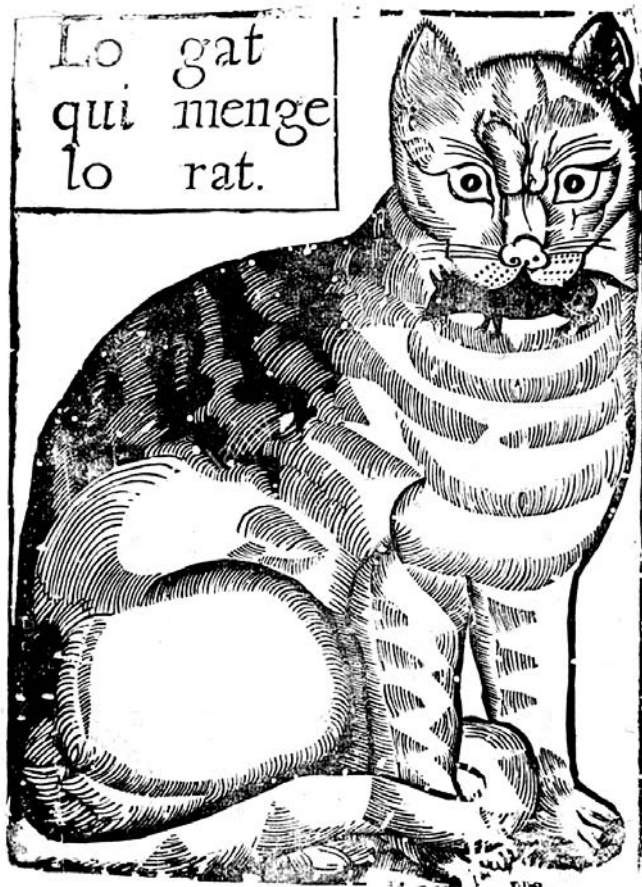
„Koliko god da su situacija i okolnosti u kojima se nalazite kritični, nikada ne očajavajte; u situaciji kada se treba plašiti svega, ne treba se plašiti ničega; kada smo okruženi svim opasnostima, ne treba ustuknuti ni od jedne; kad nemamo nikakva sredstva, treba računati na sva; kada smo iznenađeni, treba i sami da iznenadimo neprijatelja.“

Sun Cu, *Umeće ratovanja*¹

¹ Deborov epigraf potiče iz izdanja Joseph Marie Amiot (1718–1793), *Art militaire des Chinois, ou, Recueil d'anciens traités sur la guerre: composés avant l'ère chrétienne, par différents généraux chinois*, Paris, Didot l'aîné, 1772; Article XI, „Des neuf sortes de terrain“, str. 134–135. U većini izdanja na drugim jezicima, taj deo izostaje. U istom poglavlju, u tim drugim izdanjima, od kojih su neka poslužila za prevode na srpskohrvatski, nalazi se sledeći pasus: „Stoga se nemojte boriti na raštrkanom zemljištu; ne zaustavljajte se na lakom zemljištu; ne dozvolite da vas napadne neprijatelj s ključnog terena; ne razdvajajte svoje trupe na otvorenom zemljištu. Na raskrscima sklapajte saveze s drugima; na teškom zemljištu pljačkajte; na iscrpljujućem terenu grabite napred; na zatvorenim područjima smišljajte lukavstva; na smrtonosnom zemljištu se borite.“ Sun Tzu, *Umeće ratovanja* (XI, „Devet različitih vrsta zemljišta“), sa engleskog preveo Zoran Marošan, Global Book, Novi Sad, 1995, str. 87.

O izlogu sa *Komentarima*

Pismo Aniti Blan (Anita Blanc), iz izdavačke kuće Éditions Gérard Lebovici (izvorno, do 1984, Éditions Champ Libre, od 1992. Éditions Ivrea), s kojom je Debor bio u intenzivnoj prepisci, o raznim pitanjima u vezi s prevođenjem i objavljivanjem njegovih tekstova, a koja se odvijala preko dopisnica na kojima se uvek nalazio motiv mačke (ukupno 14 sačuvanih dopisnica).

Pere Abadal de Moià (Cataluña), XVII vek.

3. XI 1988.

Draga Anita,

Za osveženje „mog“ dela izloga, koji stoji naspram onog sa Radišćevim, predlažem da se u njemu izloži po jedan primerak sledeće četiri knjige: *Razmatranja (o ubistvu Žerara Lebovisija)*, *Spektakla*, *Komentara* i *Igre rata* (da bismo dočarali raznovrsnost mojih talenata). A biću

svoj posao, radim *uzaludno*; beskorisno trošim vreme i trud. Ako posao koji sam obavio nema očekivani učinak, ako nisam postigao svoj cilj, radio sam *uzalud*; drugim rečima, napravio sam nešto beskorisno...

Kaže se i da je neko radio *uzaludno* ako ne dobije nadoknadu za svoj rad ili ako njegovo delo ne bude prihvaćeno; naime, u tom slučaju radnik je gubio vreme i trud, a da nikako nije unapred utvrdio vrednost svog rada, koja inače može biti veoma visoka.“

Pariz, februar-april 1988.

Komentari o društvu spektakla

I

Ove komentare sigurno će odmah pročitati pedeset ili šezdeset osoba; a to je mnogo, moglo bi se reći, za vreme u kojem živimo i kada je reč o tako ozbiljnim pitanjima. Ali to je i zato što, u nekim krugovima, važim za znalca. Treba međutim imati u vidu da polovinu ili skoro polovinu te zainteresovane elite čine osobe koje zdušno rade na održavanju spektakularnog sistema dominacije, a drugu polovinu oni koji istrajavaju u svemu suprotnom. I pošto, prema tome, moram imati u vidu te vrlo pomne čitaoce, različitog uticaja, jasno je da ovde ne mogu govoriti sasvim slobodno. Naročito moram paziti da ne otkrijem previše toga bilo kome.

Nedaće ovog vremena primoravaju me, dakle, da se opet latim pera, na nov način. Neki elementi biće namerno izostavljeni, a plan treba da ostane donekle nejasan. Tu su i neki lažni putokazi, kao pravi znamen ove epohe. Pod uslovom da se, tu i tamo, ubaci poneka stranica, mogao bi se ukazati ukupan smisao: kao što se onome o čemu sporazumi otvoreno govore često dodaju tajne klauzule, ili kao što neki hemijski agensi otkrivaju svoja skrivena svojstva tek kada se spoje s drugima. Ipak, u ovoj kratkoj knjizi, biće previše toga što je, avaj, lako shvatiti.

II

Godine 1967, u knjizi *Društvo spektakla*, prikazao sam ono što je moderni spektakl u suštini već bio: autokratska vladavina tržišne ekonomije, koja je stekla status neodgovornog suvereniteta, kao i skup novih tehnika upravljanja koji prati tu vladavinu. Od nemira iz 1968, koji su u raznim zemljama potrajali narednih nekoliko godina, ni na koji način ne porazivši postojeću društvenu organizaciju, u kojoj su izbili

skoro spontano, spektakl je svuda nastavio da jača, to jest, da se u isto vreme širi na sve strane, do krajnosti, i zgušnjava u svom središtu. Čak je ovladao novim odbrambenim metodama, što se inače događa s vladajućim silama kada se nađu na udaru. U vreme kada sam započeo kritiku spektakularnog društva, pre svega je bio uočen njen revolucionarni sadržaj, koji je, sasvim prirodno, bio doživljen kao njen najneprijatniji deo. Kada je reč o samom spektaklu, ponekad su me optuživali da sam ga u celini izmislio, a redovno su mi zamerali da sam se previše zaneo u proceni dubine i jedinstva spektakla, kao i njegovog stvarnog delovanja. Moram se složiti da su drugi, koji su kasnije objavili svoje knjige na istu temu, savršeno pokazali da se moglo reći i manje. Trebalo je samo zameniti celinu i njeno kretanje nekim statičnim, površinskim detaljem, koji je originalnost svakog autora izvolela izabrati po volji, što je, samim tim, bilo manje uznemirujuće. Niko nije hteo da naučnu skromnost svoje lične interpretacije pomuti ishitrenim istorijskim sudovima.

Ali društvo spektakla je na kraju ipak nastavilo da napreduje. Kretalo se brzo, jer je 1967. imalo svega četrdeset godina iza sebe; ali iskoristilo ih je do kraja. Samo njegovo kretanje, koje se više niko nije trudio da prouči, od tada je svojim zadivljujućim podvizima pokazalo da je njegova prava priroda zaista onakva kao što sam je opisao. Ta ustanovljena činjenica nema samo akademsku vrednost, budući da je nesumnjivo neophodno shvatiti jedinstvo i artikulaciju aktivne sile koja čini spektakl, da bi se moglo sagledati u kom pravcu će se ta sila, s obzirom na to što jeste, kretati. Ta pitanja su od velikog značaja: to su uslovi u kojima će se neminovno odigrati nastavak društvenih sukoba. Budući da je spektakl danas svakako mnogo moćniji nego što je bio, šta radi s tom dodatnom snagom? Dokle je napredovao, tamo gde ga pre nije bilo? Koje su, ukratko, njegove *linije napredovanja* u ovom trenutku? Maglovito osećanje, izazvano tom naglom invazijom, koja ljude prisiljava da vode neke sasvim drugačije živote, postalo je rašireno; ali to se više doživljava kao neka neobjašnjiva promena klime ili neke druge prirodne ravnoteže, pred kojom, u svom neznanju, znamo samo to da o njoj nemamo šta da kažemo. Pored toga, mnogi se slažu da je reč o civilizacijskoj invaziji, ionako neizbežnoj, i čak žele da

Slično tome, uspostavljanje vladavine spektakla predstavlja tako dubok društveni preobražaj da je radikalno izmenilo umeće vladanja. To pojednostavljivanje, koje je tako brzo donelo taj plod u praksi, još nije potpuno shvaćeno u teoriji. Stare predrasude svuda pružaju otpor, upozorenja su postala beskorisna, a čak i tragovi skrupula iz drugih vremena u razmišljanju značajnog broja vladara ometaju to shvatanje koje celokupna praksa svakodnevno nameće i potvrđuje. Ne samo da su potčinjeni bili uveravani kako u osnovi još žive u svetlu kojeg više nema nego i sami vladari ponekad apsurdno veruju da to važi i za njih. Dešava im se i da poveruju u deo onoga što su sami potisnuli, kao da je to i dalje stvarnost, koju bi zato trebalo da zadrže u svojim u proračunima. To zaostajanje neće još dugo trajati. Oni koji su toliko toga postigli bez muke nužno će ići dalje. Ne sme se verovati da oni koji nisu dovoljno brzo shvatili svu plastičnost novih pravila igre i njen prostor varvarske veličine mogu trajno održati sebe kao neki arhaizam u okruženju istinske moći. Sudbina spektakla sigurno nije u tome da jednog dana završi kao prosvećeni despotizam.

Mora se zaključiti da sledi skora i neizbežna smena u kooptiranoj kasti koja upravlja dominacijom, a naročito onih koji komanduju zaštitom te dominacije. U tim stvarima, inovacija se naravno neće pojaviti na otvorenoj sceni spektakla. Ona se pojavljuje kao munja koja se prepoznaje tek kada udari. Ta smena, koja će odlučno dovršiti delovanje doba spektakla, odvija se diskretno, ali i konspirativno, iako se tiče ljudi koji su već postavljeni u samu sferu moći. Oni koji će na kraju učestvovati u njoj, biće izabrani na osnovu sledećeg glavnog preduslova: da jasno vide koje su prepreke savladali i za šta su sposobni.

XXXIII

Isti Sardu (XV) je pisao:

„*Uzaludno* se odnosi na subjekat; *uzalud* se odnosi na objekat; *beskorisno* je ono što nema nikakvu korist za bilo koga. Radi se *uzaludno* kada se radi bezuspešno, kada se gube vreme i trud; radi se *uzalud* kada se ne postiže željeni cilj, zbog manjkavosti u radu. Ako ne mogu da dovršim

XXXII

Francuska revolucija je dovela do velikih promena u umeću ratovanja. Tek posle tog iskustva Klauzevic je mogao da utvrdi razliku između taktike kao upotrebe snaga u borbi da bi se postigla pobjeda i strategije, kao upotrebe pobjeda da bi se ostvarili ciljevi rata. Evropa je odmah i na duže vreme bila izložena posledicama tog iskustva. Ali teorija se pojavila tek kasnije, neujednačeno razvijena. Pozitivne crte do kojih je doveo dubok društveni preobražaj odmah su bile shvaćene: entuzijizam i mobilnost trupa, koje su živjele od zemlje, i tako stekle relativnu nezavisnost od magacina i konvoja, kao i višestruko povećanje njihovog brojnog stanja. Ti praktični elementi su jednog dana dobili protivtežu stupanjem u dejstvo sličnih elemenata na protivničkoj strani: francuska vojska se u Španiji suočila s drugim narodnim entuzijazmom; u ruskom prostranstvu, sa zemljom od koje nije mogli živjeti; a posle ustanka u Nemačkoj, s brojčano daleko nadmoćnijim snagama.

Međutim, dejstvo prekretnice koji je imala nova francuska taktika, kao jednostavna osnova na kojoj je Bonaparte postavio svoju strategiju, takođe je poticalo od prisilnog napuštanja pogrešnih ideja. Ta prekretnica se sastojala u upotrebi pobjeda *unapred*, kao u kupovini na kredit: trebalo je od početka zamisliti manevar i njegove razne varijante kao konsekvence pobjede koja još nije izvojevana, ali će to svakako biti s prvim udarom. Ta taktika je morala da se naglo otarasi starih zabluda, pri čemu je u pratećoj igri drugih pomenutih inovacija prepoznala sredstvo tog oslobođenja. Francuski vojnici, nedavno regrutovani, nisu bili u stanju da se bore u liniji, to jest da ostanu u redovima i pucaju po komandi. Zato ih je trebalo razviti u strelce i pustiti da pucaju po volji, dok napreduju ka neprijatelju. Ali paljba po volji je i bila jedina delotvorna, jedina koja je zaista koristila vatrenu moć puške, što je bilo najpresudnije u toj epohi direktnog sučeljavanja vojski. Ipak, vojna misao je svuda, u veku koji se završavao, odbacivala taj zaključak, a rasprava o tom pitanju potrajaće još skoro ceo vek, uprkos stalnim primerima iz vojne prakse i neprekidnom napretku u dometu i brzini puščane vatre.

učestvuju u njoj. Oni radije ne žele da znaju čemu to osvajanje tačno služi i kako napreduje.

Navešću neke *praktične posledice*, i dalje slabo poznate, koje proizilaze iz tog brzog razvoja spektakla u poslednjih dvadeset godina. Nemam nameru da oko bilo kojeg aspekta tih pitanja ulazim u polemike, koje su danas postale suviše površne i beskorisne, niti želim da se bavim ubeđivanjem. Ovi komentari ne žele da morališu. Oni ne predlažu šta bi bilo poželjno ili samo dobro. Držaće se samo toga da zabeleže ono što jeste.

III

Danas, kada niko razuman ne može sumnjati u postojanje i moć spektakla, možemo se, s druge strane, upitati da li bi bilo razumno dodati nešto pitanju koje je iskustvo razrešilo na tako drakonski način. U izdanju od 19. septembra 1987, „Mond“ je srećno predstavio formulu, „O onome što jeste, nema potrebe govoriti“, pravi temeljni zakon ovih spektakularnih vremena, koji, makar u tom pogledu, nijednu zemlju ne čini zaostalom:

„To da je savremeno društvo postalo društvo spektakla je gotova stvar. Uskoro će se moći primetiti samo oni koji se ne ističu. Više se ne mogu prebrojati knjige koji opisuju fenomen karakterističan za industrijske zemlje, i koji ne šteti ni one zemlje koje zaostaju za svojim vremenom. Ali smešno je to što se knjige koje taj fenomen analiziraju i po pravilu osuđuju, i same moraju žrtvovati spektaklu da bi postale poznate.“²

Tačno je da će se ta spektakularna kritika spektakla, koja stiže prekasno i želi da „postane poznata“ na istom terenu, neminovno držati ispraznih generalizacija i licemernih jadikovki; kao što isprazno zvuči i ta razočarana mudrost koja paradira u jednim novinama.

² *Le Monde*, 19. IX 1987, „Journal d'un amateur“ par Philippe Boucher, str. 8, <https://archive.org/details/LeMondeDiplomatique1987FranceFrench>.

Tu ispraznu raspravu o spektaklu, to jest, o onome što rade vlasnici sveta, organizuje dakle *sam* spektakl: insistira se na grandioznim sredstvima spektakla, da se ne bi reklo ništa o njihovoj širokoj primeni. O njemu se, umesto kao o spektaklu, često govori kao o *medijima*. To bi trebalo da znači da je reč o nekom prostom sredstvu, o nekoj vrsti javnog servisa, koji će, u rukama objektivnih „profesionalaca“, preko *masovnih medija* svima preneti novo bogatstvo komunikacije, koja je konačno dostigla jednosmernu čistotu, u kojoj se možemo tiho diviti unapred donetim odlukama. Ono što se prenosi su *naređenja*; pri tom, u savršenom skladu, oni koji ih izdaju, u isto vreme su oni koji će nam reći šta misle o njima.

Moć spektakla, tako suštinski unitarna, centralizovana po sili stvari i po duhu savršeno despotska, često negoduje zbog toga što su se, pod njenom vladavinom, pojavili spektakl politike, spektakl pravde, spektakl medicine ili svi ti tako neočekivani „medijski ekscesi“. Tako bi spektakl trebalo da bude samo eksces medija, čija priroda, nesumnjivo dobra, jer služi komunikaciji, ponekad odluta u krajnosti.

Gospodari društva se često žale kako im njihovi medijski službenici loše služe; još češće zameraju posmatračkom plebsu zbog njegove sklonosti da se tako neobuzdano i skoro bestijalno prepusti uživanju u medijima. Tako se iza praktično beskrajnog mnoštva navodnih medijskih divergencija, sakriva ono što je, upravo suprotno, rezultat spektakularne konvergencije, priželjkivane s izuzetnom upornošću. Kao što logika robe ima prvenstvo nad različitim konkurentskim ambicijama svih trgovaca ili kao što logika rata uvek vlada čestim modifikacijama naoružanja, tako i stroga logika spektakla svuda upravlja raznovrsnim obiljem medijskih ekstravagancija.

Najvažnija promena u svemu onome što se dogodilo u poslednjih dvadeset godina jeste upravo kontinuitet spektakla. Razlog tome nije usavršavanje njegovih medijskih instrumenata, koji su već dostigli vrlo napredan stadijum razvoja: stvar je prosto u tome da je spektakularna dominacija uspela da podigne generaciju oblikovanu po njenim zakonima. Sasvim novi uslovi u kojima je ta generacija, kao

je nadzor, sa svoje strane, ostao bez najboljeg područja svog delovanja. Te snage nadzora i intervencije rukovode se upravo sadašnjim nužnostima, koje kontrolišu uslove njihove primene, da bi stigle na sam teren pretnje i unapred je pobedile. Zato će u interesu nadzora biti da sam organizuje polove negacije, koje će opremiti nečim boljim od diskreditovanih sredstava spektakla, kako bi ovog puta uticao ne na teroriste već na teorije.

XXXI

Baltazar Grasijan, vrsni poznavalac istorijskog vremena, u svom *Orakulu* je vrlo umesno rekao: „Sve, i vladanje i razmišljanje, valja prilagoditi trenutku. Želi kad možeš, jer prilika i vreme nikog ne čekaju.“⁵³

Ali Omer Hajam je manje optimističan: „Ako ćemo jasno i bez parabola – mi smo samo figure u igri koju Nebo igra – zabavlja se s nama na šahovskoj tabli Postojanja – a posle se vraćamo, jedan po jedan, u kutiju Ništavila.“⁵⁴

⁵³ Baltasar Gracián (Baltasar Gracián y Morales), *Oráculo manual y arte de prudencia* (288), 1647. Baltazar Grasijan, *Orakul u svakoj prilici i umeće obazrivosti*; prevod sa španskog i beleške: Aleksandar Grujičić; Paideia, Beograd, 2002. Debor navodi naslov iz francuskog izdanja, *L'Homme de cour* („Dvoranin“). Ista knjiga se kod nas još može naći u starom prevodu: Baltasar Grasijan, *Vrelo mudrosti ili pravila za život*, preveo dr Dragutin Nježić, Prosveta, Sarajevo, 1935 (kasnije kod još nekoliko izdavača). To izdanje je priredeno na osnovu Šopenhauerovog prevoda, koji je uživao veliki autoritet, iako je značajno odstupao od originala.

⁵⁴ Deborov najverovatniji izvor: *Les quatrains d'Omar Kháyyám*, Éditions Champ libre (1978), preveo i priredio Charles Grolleau (1902). U našim izdanjima Hajamovih „Rubajija“, koliko je meni poznato, taj katren nije preveden (94). Opet, prevedeni katren 49, pored čudne inverzije brojeva, prenosi praktično istu poruku: „Na šahovskoj tabli od dana i noći – gde se Sudba igra porazom i moći – čovek je figura, veća ili manja, – uklonjena jednom, natrag neće doći“ (*Rubajie Omera Hajjama*, preveo Dušan Simeonović, Kulturni centar I. R. Irana, II izdanje, Beograd, 2010). Ovde sam se držao francuskog prevoda, odnosno prevoda Gorana Vujasinovića, iz Arkzinovog izdanja (1999), koji se u tom delu mogao preneti i bez bilo kakvih varijacija.

je postala toliko zasićena da skoro izlazi na videlo; svaki njen ogranak može početi da ometa ili uznemirava drugi, zato što svi ti profesionalni spletkaroši na kraju osmatraju jedni druge, a da i ne znaju zašto, i sreću se slučajno, a da nisu u stanju da se pouzdano prepoznaju. Ko želi da nadzire koga? I u čiju navodnu korist? A stvarnu? Pravi uticaju ostaju skriveni, a u krajnje namere je prilično teško posumnjati, zato što ih je skoro uvek teško shvatiti. Zato niko ne može biti siguran da nije zaveden ili izmanipulisan, ali i sam manipulator samo u retkim slučajevima može znati da li je pobedio. Uostalom, naći se na pobjedničkoj strani manipulacije ne znači da smo ispravno izabrali stratešku perspektivu. Tako taktički uspjesi mogu zavesti i velike sile da se zaglibe na lošim putevima.

U istoj mreži, koja prividno teži istom cilju, oni koji čine samo deo mreže dužni su da ignorišu sve pretpostavke i zaključke drugih strana, a naročito svog upravljačkog jezgra. Dobro poznata činjenica da sve informacije o nekom posmatranom predmetu mogu biti potpuno izmišljene, ozbiljno iskrivljene ili vrlo pogrešno protumačene, u velikoj meri komplikuje i čini nepouzdanim proračune istražitelja, zato što ono što je dovoljno da se neko osudi nije toliko pouzdano kada ga treba upoznati ili iskoristiti. Budući da su izvori informacija suparnici, takvi su i falsifikati.

Na osnovu takvih uslova za sprovođenje kontrole, može se govoriti o trendu opadanja njene rentabilnosti, u meri u kojoj se približava tome da pokrije ceo društveni prostor, zbog čega mora da povećava svoj personal i svoja sredstva, pri čemu svako sredstvo teži i radi na tome da postane svrha. Nadzor nadzire samog sebe i kuje zavere protiv samog sebe.

Na kraju, njegova glavna kontradikcija jeste u tome što nadzire, upada i utiče na *odsutnu stranu*: onu za koju se pretpostavlja da želi da podrije društveni poredak. Ali gde se ona može videti na delu? Naime, nema sumnje da uslovi nikada nisu bili tako ozbiljno revolucionarni, i to svuda, ali samo još vlade tako misle. Negacija je bila tako savršeno lišena svoje misli da se odavno raspršila. Ishod je bio da je postala tek maglovita pretnja, iako i dalje vrlo uznemirujuća, dok

celina, praktično živela, čine precizan i dovoljan sažetak svega onoga što spektakla od sada zabranjuje, ali i svega što dopušta.

IV

Na čisto teoretskom planu, onome što sam ranije formulisao moram da dodam samo jedan detalj, iako dalekosežan. Godine 1967, razlikovao sam dva uzastopna i suparnička oblika spektakularne moći, koncentrisani i raspršeni (difuzni). I jedan i drugi lebde nad stvarnim društvom, kao njegova svrha i njegova laž. Prvi, koji je isticao ideologiju sažetu oko diktatorske osobe, pratio je totalitarnu kontrarevoluciju, kako onu nacističku, tako i staljinističku. Drugi, koji podstiče zaposlene da slobodno biraju u velikoj ponudi različitih novih i sukobljenih roba, predstavljao je amerikanizaciju sveta, koja je u nekim aspektima zastrašivala, ali i privlačila zemlje koje su u dužem periodu uspevale da održe uslove za buržoasku demokratiju tradicionalnog tipa. Od tada se uspostavio i treći oblik, kao racionalna kombinacija prethodna dva, i to na opštoj osnovi pobjede onog oblika koji se pokazao jačim: raspršenog spektakla. To je *integrisani spektakl*, koji sada teži da se nametne globalno.

Čini se da vodeću ulogu Rusije i Nemačke u formiranju koncentrisanog spektakla, odnosno, Sjedinjenih Država u formiranju onog difuznog, preuzimaju Italija i Francuska, gde se sada priprema teren za pojavu integrisanog spektakla, na osnovu igre niza zajedničkih istorijskih faktora: značajne uloge staljinističkih partija i sindikata u političkom i intelektualnom životu, slabe demokratske tradicije, duge monopolizacije moći od strane jedne vladajuće partije i potrebe da se okonča neočekivana revolucionarna pretnja.

Integrisani spektakl manifestuje se u isti mah kao koncentrisani i raspršeni, a nakon tog plodnog sjedinjenja uspelo mu da je oba ta kvaliteta primeni u još većoj meri. Njihova ranija upotreba se značajno primenila. Kada je reč o koncentrisanom spektaklu, upravljačko središte je sada postalo okultno: njega nikada ne zauzima ni neki poznati vođa, niti neka jasna ideologija. A na onoj difuznoj strani, spektakl nikada ranije nije ostvario tako veliki uticaj u skoro celom rasponu društveno proi-

zvedenih oblika ponašanja i stvari. Naime, krajnji smisao integrisanog spektakla jeste u tome što se integrisao u samu stvarnost u meri u kojoj govori o njoj; i da je rekonstruiše dok govori o njoj. To za posledicu ima da se ova stvarnost više ne suočava sa integrisanim spektaklom kao s nečim stranim. Kada je spektakl bio koncentrisan, izmicao mu je najveći deo perifernog društva; kada je bio raspršen, mali deo; danas mu ne izmiče ništa. Spektakl se toliko izmešao s celokupnom stvarnošću da ona zrači njime. Kao što je u teoriji bilo lako predvideti, praktično iskustvo nesputanog zadovoljavanja volje ekonomskog razuma brzo će i bez izuzetka pokazati da je nastanak sveta falsifikata ujedno značio i falsifikovanje sveta. Osim nasleđa knjiga i drevnih zdanja, istina još važnog, iako osuđenog na stalno smanjivanje, koje se sve više bira i postavlja u perspektivu koja odgovara spektaklu, nema više ničeg ni u kulturi, niti u prirodi što nije preobraženo i zagađeno sredstvima i interesima moderne industrije. I sama genetika je postala potpuno dostupna vladajućim društvenim silama.

Vladavina spektakla, koja sada raspolaže svim sredstvima za falsifikovanje celokupne proizvodnje, ali isto tako i percepcije, apsolutni je gospodar sećanja, kao što je i neprikosnoveni gospodar projekata koji oblikuju najudaljeniju budućnost. On svuda vlada nesputano; *on sprovodi svoje sumarne presude*.

To su uslovi u kojima možemo videti kako iznenada, s karnevalskim veseljem, dolazi do parodijskog kraja podele rada; utoliko poželjnijeg što se podudara s opštim procesom iščezavanja svake prave kompetencije. Finansirer postaje pevač, advokat policijski doušnik, pekar nam otkriva svoje književne ukuse, glumac dolazi na vlast, a šef kuhinje filozofira o detaljima svog kulinarskog umeća kao da je reč o prekretnicama svetske istorije. Svako se može pojaviti u spektaklu da bi se javno, ili ponekad tajno, bavio nekom aktivnošću potpuno drugačijom od specijalnosti po kojoj je postao poznat. Tamo gde je „medijski status“ poprimio neizmerno veći značaj od vrednosti onoga što je neka osoba zaista u stanju da radi, normalno je da se taj status, odnosno pravo na sjaj, može lako preneti, u istom maniru i bilo gde. Te ubrzane medijske čestice uglavnom slede svoje proste karijere u

zaštitu ili prikupljanje informacija. Velike multinacionalne kompanije prirodno imaju svoje službe; ali imaju ih i nacionalizovana preduzeća, čak i ona skromnijeg obima, koja ipak vode nezavisnu politiku na nacionalnom, a ponekad i internacionalnom planu. Možemo videti kako se neka nuklearno-industrijska grupacija suprotstavlja nekoj naftnoj grupaciji, iako su obe vlasništvo iste države i uz to dijalektički povezane potrebom da održavaju visoku cenu nafte na svetskom tržištu. Svaka bezbednosna služba u datoj industriji boriće se protiv sabotaze u vlastitom dvorištu i nastojati da je organizuje kod suparnika: onome ko uloži velika sredstva u podvodni tunel odgovara nesigurnost trajekata (*u originalu na engleskom, „ferry-boats“*) i može da potkupi novine s finansijskim problemima da to spomenu prvom prilikom, i to bez previše razmišljanja; kompaniju kojoj je *Sandoz* konkurencija ne zanima stanje podzemnih voda u dolini Rajne.⁵¹ Tajno se nadzire ono što je tajna. Kao što i svaki od tih organizama, s mnogo fleksibilnosti združenih oko onih koji su zaduženi za *raison d'État* (državni interes), nastoji da ostvari neku vrstu privatne hegemonije nad smislom. Naime, s nestankom pojmljivog središta, nestaje i smisao.

Moderno društvo, koje je sve do 1968. nizalo uspehe i verovalo da je voljeno, od tada je moralo da odustane od tih snova; sada bi radije da ga se plaše. Ono dobro zna da se „njegov izraz nevinosti više nikad neće vratiti“.⁵²

I tako se hiljadu zavera u korist postojećeg poretka zapliće i bori svuda, uz sve veće preplitanje tajnih mreža, pitanja i akcija, u procesu njihove nagle integracije sa svim ograncima ekonomije, politike i kulture. Stepenn umešanosti u nadzor, dezinformacije i tajne operacije neprekidno raste u svim oblastima društvenog života. Opšta zavera

⁵¹ Veliki požar u postrojenjima švajcarske agrohemijske kompanije *Sandoz*, u industrijskom kompleksu Švajcerhale (Schweizerhalle), u kantonu Bazel-provincija, 1. XI 1986. Požar je izazvao oslobađanje velikih količina otrovnih hemikalija, koje su iz vazduha zagađile tlo i veliki deo toka reke Rajne, s katastrofalnim posledicama po živi svet u reci i njenoj dolini.

⁵² Guy Debord, *In girum imus nocte et consumimur igni*, 1978 (u postojećem prevodu u malo slobodnijoj verziji).

naime, jedna od obaveza koje su prihvatili zajedno sa svojim nasleđstvom. Taj zakon, prema tome, važi i za službe koje štite vlast. Neko usavršeno sredstvo mora se primeniti, a njegova primena poboljšaće uslove koji su omogućili tu primenu. To je način na koji hitne procedure postaju trajne.

Povezanost društva spektakla je na neki način dala za pravo revolucionarima, zato što je postalo jasno da se ni najmanji detalj ne može reformisati, a da se pri tom ne razbije celina. Ali ta povezanost je u isti mah potisnula svaku organizovanu revolucionarnu tendenciju, tako što je potisnula svaki društveni teren na kojem se ova mogla manje ili više dobro izraziti: od sindikalizma do novina, od grada do knjiga. U istom procesu, do izražaja su došle nestručnost i nepromišljenost, kojima se ta tendencija prirodno odlikovala. Na individualnom planu, vladajuća povezanost se pokazala vrlo sposobnom da ukloni ili potkupi eventualne izuzetke.

XXX

Nadzor bi bio mnogo opasniji kada na svom putu ka apsolutnoj kontroli svih ne bi dospevao do tačke u kojoj se suočava s teškoćama koje izaziva njegov vlastiti napredak. Postoji kontradikcija između mase informacija prikupljenih o sve većem broju pojedinaca i vremena i obaveštajaca koji su u stanju da ih analiziraju, ili prosto značaja tih informacija. Obilje sadržaja čini nužnim rezimiranje u svakoj etapi: pri tom, mnogo toga nestaje, a ostatak je i dalje predugačak da bi se pročitao. Sprovođenje nadzora i manipulacija nisu ujedinjeni. Svuda se zapravo vodi bitka za raspodelu profita, a time i za prioritet u razvoju ovog ili onog potencijala postojećeg društva, na štetu svih ostalih, koji se ipak, pod uslovom da su umešani od istog brašna, smatraju podjednako vrednima.

I borba se vodi kao igra. Svaki obaveštajni oficir je sklon da preceňuje svoje agente, kao i protivnike kojima se bavi. Svaka zemlja, o nadnacionalnim savezima da i ne govorimo, danas raspolaže neodređenim brojem policijskih ili kontraobaveštajnih službi, kao i tajnih službi, državnih ili paradržavnih. Tu su i brojne privatne agencije za nadzor,

statusno zagarantovanom divljenju. Ali dešava se i da taj medijski prelazak služi kao *paravan* za brojne interese, zvanično nezavisne, ali tajno povezane različitim *ad hoc* mrežama. Tako se društvena podela rada, kao i lako predvidljiva solidarnost njene upotrebe, ukazuje u potpuno novim formama: na primer, danas se može objaviti roman da bi se pripremilo ubistvo. Ti slikoviti primeri govore nam i da se više ne možemo pouzdati ni u koga na osnovu posla koji obavlja.

Ali najveća ambicija integrisanog spektakla jeste da tajni agenti postanu revolucionari, a da revolucionari postanu tajni agenti.

V

Za društvo modernizovano do stadijuma integrisanog spektakla karakteristično je kombinovano dejstvo pet glavnih crta, i to: neprekidne tehnološke obnove; stapanja ekonomije i države; laži koja ostaje bez odgovora; generalizovane tajne; večne sadašnjosti.

Proces tehnološke inovacije traje već duže vreme i sastavni je element kapitalističkog društva, koje se ponekad naziva industrijskim ili postindustrijskim. Ali od kada je dobio najnovije ubrzanje (posle Drugog svetskog rata) taj proces sve više jača spektakularnu vlast, pošto se u njemu svako zatiče potpuno zavisnim od klase specijalista, od njihovih proračuna i sudova, koji se uvek zadovoljavaju tim proračunima. Stapanje ekonomije i države je jedna od najizraženijih tendencija ovog veka; ono je, u najmanju ruku, postalo motor najnovijeg ekonomskog razvoja. Defanzivni i ofanzivni savez sklopljen između te dve sile donosi im najveću moguću zajedničku korist u svim oblastima: mogli bismo reći da one poseduju jedna drugu; apsurdno je suprotstavljati ih ili praviti razliku između njihovog rezona i odsustva rezona. Taj savez se pokazao krajnje povoljnim za razvoj vladavine spektakla, koja od svog nastanka i nije bila ništa drugo. Poslednje tri crte su direktne posledice te dominacije, u njenom integrisanom stadijumu.

Generalizovana tajna stoji iza spektakla kao odlučujuća dopuna onoga što prikazuje i, ako se spustimo do korena stvari, kao njegova najvažnija operacija.

Sama činjenica da je na njega sada nemoguće odgovoriti, daje onome što je lažno potpuno novi kvalitet. U isto vreme, istina je ta koja je skoro svuda prestala da postoji ili je, u najboljem slučaju, svedena na status hipoteze koju je nemoguće dokazati. Laž bez odgovora je dovršila eliminaciju javnog mnjenja, koje je prvo izgubilo sposobnost da se čuje; a zatim, vrlo brzo, i da se uopšte formira. To očigledno ima značajne posledice po politiku, primenjene nauke, pravo, umetničku svest.

Proizvodnja sadašnjosti, gde je i u samoj modi, od odeće do pevača, došlo do zastoja, koja želi da zaboravi prošlost i koja više ne ostavlja utisak da veruje u budućnost, ostvaruje se neprekidnim kružnim protokom informacija, koji se stalno vraća na krajnje svedenu listu uvek istih tričarija, koje se strastveno najavljuju kao važne vesti; vesti o onome što je zaista važno, što se zaista menja, objavljuju se retko i samo u kratkim trzajima. One uvek govore o osudi koju ovaj svet naizgled izriče protiv vlastitog postojanja, o etapama njegovog programiranog samouništenja.

VI

Prva namera vladavine spektakla bila je da eliminiše istorijsko znanje uopšte; a pre svega skoro sve informacije i razumne komentare o nedavnoj prošlosti. Nešto tako očigledno nema potrebe objašnjavati. Spektakl znalački organizuje neznanje o onome što se dešava i odmah zatim zaboravljanje onoga što bi se ipak moglo spoznati. Ono najvažnije je najskrivenije. Za ovih dvadeset godina ništa nije bilo prikriveno s toliko naređenih laži kao istorija maja 1968. Mogle bi se, međutim, izvući korisne lekcije na osnovu nekih demistifikujućih proučavanja tih dana i njihove predistorije; ali to je državna tajna.

U Francuskoj, ima tome već deset godina, jedan predsednik Republike, sada već zaboravljen, ali koji i dalje pluta na površini spektakla, izrazio je naivno svoju radost zbog saznanja „da ćemo od sada živeti u svetu bez pamćenja, u kojem će, kao na površini vode, slike neprekidno smenjivati jedna drugu.“³ To je zaista zgodno za one koji vode posao

³ Valeri Žiskar d'Esten (Valéry Giscard d'Estaing), govor od 26. X 1979. Potražiti kao „Allocution de M. Valéry Giscard d'Estaing sur la revalorisation du travail

modernih pisaca najbolje je reći da bi hteli da idu tragom Remboa, makar u onom, „Ja, to je neko drugi“.⁵⁰

Cela istorija društva spektakla nalaže tajnim službama da igraju ulogu centralnog čvorišta, zato što su u njima, u najvećem stepenu, skoncentrisane karakteristike i izvršna sredstva takvog društva. Od njih se sve više očekuje i da prosuđuju opšte interese tog društva, uprkos njihovom skromnom nazivu, „službe“. To nije zloupotreba, zato što one verno izražavaju uobičajeni moral veka spektakla. Tako i nadzornici i nadzirani izmiču po okeanu bez granica. Spektakl je uspeo da tajna trijumfuje, i zato će uvek morati da bude u rukama *stručnjaka za tajne*, koji, naravno, nisu jedini funkcioneri koji moraju, u različitom stepenu, postići autonomiju u odnosu na kontrolu države; i koji nisu uvek funkcioneri.

XXIX

Opšti zakon delovanja integrisanog spektakla, makar za one koji njime upravljaju, glasi da se, u tom okviru, *sve što se može učiniti, mora učiniti*. To znači da treba upotrebiti svako novo sredstvo, bez obzira na cenu. Novi uređaji svuda postaju cilj i pogonski motor sistema, i jedini mogu da primetno promene njegov hod, kad god se njihova primena nametne bez daljeg razmišljanja. Gospodari društva, iznad svega, zapravo žele da održe određeni „društveni odnos između ljudi“, ali moraju i da rade na neprekidnoj tehnološkoj obnovi; to je,

---

Erckmann, Alexandre Chatrian); Sansje-Dobenton: naziv pariske stanice metroa (Censier-Daubenton), nazvane tako po tom delu Pariza i francuskom prirodnjaku Luj-Žan-Mari Dobentonu (Louis-Jean-Marie Daubenton). Kao što objašnjava Debora: „... Što se tiče Sansje-Dobentona, možda bi se moralo objasniti da su Francuzi naviknuti na izveštačenost i komičnost prisutne u svojevršnim 'brakovima' koje je nekoliko (pariskih) stanica metroa sklopilo između istorijskih ličnosti koje nemaju nikakve veze jedna s drugom (Richelieu-Drouot, Michel-Ange-Molitor)“ (Imrie, 1990).

⁵⁰ Arthur Rimbaud, „Je est un autre“, iz „Pisma vidovitog“. „Lettre du voyant“, pismo Polu Demeniju (Paul Demeny), od 15. maja 1871; fraza se inače prvi put pojavljuje u Rembovom pismu Žoržu Izambaru (Georges Izambard), od 13. maja 1871.

pomalo dekor zvaničnih palata, kao dvorske lude kraljeva otpada, jasno je da se na isti način može obezbediti kulturna maska za sve agente ili saradnike državnih mreža za obradu javnog mnjenja. Otvaraju se prazni pseudomuzeji ili pseudo-istraživački centri, posvećeni sabranim delima neke nepostojeće osobe, čim se izgrade reputacije novinara-policajaca, istoričara-policajaca ili romanopisaca-policajca. Artur Kravan je sigurno video dolazak tog sveta kada je u „Mantnou“ pisao: „Uskoro na ulicama neće biti nikog drugog osim umetnika i biće prava muka pronaći nekog čoveka.“⁴⁷ To je i smisao ovog podmladenog oblika stare šale pariskih huligana: „Pozdrav, umetnici! Ako se varam, utoliko gore.“⁴⁸

S obzirom na takvo stanje stvari, danas možemo videti kako najmodernije izdavačke kuće, što znači one koje su uspele da sebi obezbede najbolju komercijalnu distribuciju, koriste kolektivno autorstvo. Autentičnost njihovih pseudonima potvrđuju samo novine, a one ih razmenjuju, sarađuju u tome, zamenjuju jedan drugim, unajmljuju nove veštačke mozgove. Njihov zadatak je da izražavaju životni stil i misao epohe, ne na osnovu vlastite osobenosti već po komandi. One koji veruju da su to zaista samostalni i nezavisni književni preduzetnici, moglo bi se lako uveriti da se Dikas posvađao s grofom Lotreamonom, da Dima nije Make, da nikako ne treba mešati Erkmana i Šatrijana, i da Sansje i Dobenton više ne razgovaraju.⁴⁹ Za tu vrstu

⁴⁷ Arthur Cravan, „L'Exposition des indépendants (Izložba u Salonu nezavisnih)“, *Maintenant*, 4, mart-april 1914.

⁴⁸ Debor: „Poseban problem, i to je ono što biste morali da objasnite u napomeni. Prava *gruba* šala koju sam evocirao, dobro poznata na jeziku pariskih huligana, glasi: 'Pozdrav, ljudi! Ako se varam, utoliko gore' (*id est*: varam se, ako neki među vama nisu pravi muškarci). Kao što možete pretpostaviti, ako se ta šala ne izgovori među prijateljima ili saučesnicima, rizikuje da ne bude dobro primljena. Jednostavno sam zamenio 'ljudi' sa 'umetnici'“ (Imrie, 1990).

⁴⁹ Debor se poigrava nekim stvarnim pseudonimima i autorskim tandemima, uz dodatak jedne besmislice iz pariskog miljea. Dikas-Lotreamon: ista osoba (Isidore Ducasse, Comte de Lautréamont); Dima-Make: autorski tandem, zajedno napisali romane *Grof Monte Kristo* i *Tri musketara* (Alexandre Dumas père, Auguste Maquet); Erkman-Šatrijan: nerazdvojni autorski tandem (Émile

i znaju kako da se tu održe. Kraj istorije pruža prijatan predah svakoj postojećoj vlasti. On joj apsolutno garantuje uspeh u svakom njenom poduhvatu ili makar priče o uspehu.

Apsolutna vlast će potisnuti istoriju onoliko radikalno koliko joj to nalažu njeni izričiti interesi i obaveze, a naročito u zavisnosti od toga da li će uspeti da pronađe manje ili više prikladna praktična sredstva za ostvarenje te namere. Čin Ši Huang (kineski car, 259–210 pre n. e.) je spaljivao knjige, ali nije mogao da postigne da sve nestanu. U našem veku, Staljin je otišao još dalje u ostvarenju tog projekta, ali i pored saučesnika svih vrsta koje je uspevao da pronađe izvan granica svog carstva, ostale su prostrane oblasti sveta van domašaja njegove politike, u kojima su se njegove prevare mogle ismevati. Integrisani spektakl je to uradio mnogo bolje, uz pomoć sasvim novih procedura i ovog puta na svetskom planu. Nesposobnost, koja se svuda poštuje, više ne dopušta podsmeh; u svakom slučaju, postalo je nemoguće navesti ljude na smeh.

Domen istorije bio je deo pamćenja, ukupnost zbivanja čije su se posledice ispoljavale na duže staze. On se nije mogao razdvojiti od znanja koje je trebalo da bude trajnije i koje je moglo pomoći da se makar delimično shvati ono što će se tek dogoditi: „večni posed“, rekao je Tukidid. Istorija je tako bila *merilo* za ono što je zaista novo; a u najvećem interesu onih koji prodaju novosti jeste da izbrišu sredstvo za njegovu procenu. Kada se kao značajno društveno priznaje ono što je trenutno, koje će to biti i u sledećem trenutku, uvek neko novo i identično, kada jedan trenutni značaj stalno smenjuje drugi, onda možemo s pravom reći da to sredstvo garantuje neku vrstu večnosti toj beznačajnosti, koja se tako glasno nameće.

Dragocena korist koju je spektakl izvukao iz tog stavljanja istorije *van zakona*, iz toga što je celu noviju istoriju osudio na ilegalu i uspeo da u najopštijem smislu potisne u zaborav istorijski duh u društvu, jeste u tome što tako prikriva svoju pravu istoriju: sam proces svog

---

manuel à l'occasion de l'exposition du concours des meilleurs ouvriers de France, Vincennes, le vendredi 26 octobre 1979“.

nedavnog osvajanja sveta. Njegova vladavina deluje poznato, kao da je oduvek tu. Svaki uzurpator bi hteo da se zaboravi da je *tek stigao*.

VII

Sa uništenjem istorije i sam savremeni događaj se odmah pomera u fantastičnu udaljenost, među njene nedokazive priče, neproverljive statistike, neverovatna objašnjenja i neodrživa rezonovanja. Na svaku glupost koja se objavi u spektaklu odgovor mogu dati samo medijski ljudi, s nekoliko učtivih ispravki ili primedbi, u čemu ostaju škrti, zato što, pored njihovog ekstremnog neznanja, njihove *solidarnosti, profesije i iskrene privrženosti* opštem autoritetu spektakla i društvu koje ovaj izražava, osećaju kao svoju dužnost, ali i zadovoljstvo, da nikada ne odstupe od tog autoriteta, čije se veličanstvo ne sme povrediti. Ne treba gubiti iz vida da je svaki medijski profesionalac, preko plate, kao i preko drugih naknada i prihoda, vezan za nekog gospodara, a ponekad i za nekoliko njih; i da svi oni znaju da su zamenljivi.

Svi eksperti su medijsko-državni i mogu biti priznati kao eksperti samo kao takvi. Svaki ekspert služi svom gospodaru, zato što su, u postojećoj organizaciji društva, skoro sve stare mogućnosti za nezavisnost svedene praktično na ništa. Ekspert koji služi najbolje je, naravno, ekspert koji laže. Oni koji imaju potrebu za ekspertima, iz različitih razloga, jesu falsifikator i nezalica. Tamo gde pojedinac više nije u stanju da bilo šta prepozna sam, to će mu zvanično potvrditi ekspert. Ranije je bilo normalno da postoje eksperti za etrusku umetnost; oni su i dalje kompetentni, zato što etruska umetnost nije na tržištu. Ali, na primer, epoha koja smatra profitabilnim hemijsko falsifikovanje mnogih poznatih vina, može ih prodati samo ako obučeni stručnjake za vino koji će ubediti naivčine⁴ da zavole njihove nove,

⁴ Debor piše u kurzivu „les caves“: doslovno, „(vinski) podrumi“, ali ovako naglašeno, „naivčine“, „tikvani“, oni koje je lako prevariti, i sl., iz francuskog žargona. Izraz se izvorno odnosio na one koji imaju stalni posao i koji nemaju mnogo drugog životnog iskustva. Na osnovu Deborovog pisma engleskom prevodiocu Malkomu Imriju (Malcolm Imrie), od 28. VI 1990, u kojem je objasnio razne detalje *Komentara* (u daljem tekstu, Imrie, 1990).

nenormalno izostaje. Oni su kao *fac simile* (verna kopija) nekog čuvenog komada oružja, kojem nedostaje samo udarna igla. Ta kritika je nužno *lateralna*, ona koji vidi stvari s više iskrenosti i preciznosti, ali koja ostaje po strani. To nije zato da bi glumila nekakvu nepristrasnost, budući da, naprotiv, mora ostaviti utisak kako mnogo toga osuđuje, ali kao da nikada ne oseća potrebu da iznese *svoju stvar* i tako makar posredno kaže odakle dolazi i kuda bi htela da ide.

Toj vrsti lažne kontražurnalističke kritike može se dodati organizovana praksa *glasina*, za koju se zna da izvorno predstavlja svojevrstan divlji plod informacija spektakla, budući svi makar nejasno slute njen varljiv karakter, tako da nemaju mnogo poverenja u nju, kao što i zaslužuje. Glasine su izvorno bile sujeverne, naivne, samozavaravajuće. Ali nadzor je od nedavno počeo da među stanovništvo uvodi ljude pogodne da na prvi znak šire glasine koje mu odgovaraju. Tu je odlučeno da se u praksi primene zapažanja teorije formulisane još pre trideset godina, a koja potiče iz američke sociologije reklame: teorije o pojedincima koji bi se mogli nazvati „lokomotivama“, koje će ostali iz njihovog okruženja početi da prate i oponašaju, ovog puta prelazeći iz spontanosti u uvežbanost. Odobravaju se i budžetska i vanbudžetska sredstva za održavanje brojnih pomoćnika, pored onih prethodno izdvojenih za akademske i medijske eksperte, sociologe ili policajce iz novije prošlosti. Uverenje da se neki poznati modeli iz prošlosti mogu mehanički primeniti vodi u zabludu, kao i opšte nepoznavanje istorije. „Rim više nije u Rimu“⁴⁶, a mafija više nije podzemlje. Službe za nadzor i dezinformacije ne podsećaju mnogo na rad policajaca i potkazivača iz prošlosti – na primer, na pandure i cinkaroše iz vremena Drugog carstva – kao što ni današnje specijalne službe u svim zemljama nemaju mnogo toga zajedničkog s aktivnostima oficira iz Drugog biroa (Deuxième Bureau) pri glavnom štabu vojske 1914.

Pošto je umetnost mrtva, znamo da je postalo krajnje lako prerusiti pandure u umetnike. Kada se i poslednjim imitacijama izveštačenog neodadaizma dopušta da se carski šepure u medijima, i tako promene

⁴⁶ „Rome n'est plus dans Rome, elle est toute où je suis.“ Pierre Corneille, *Sertorius*, 1662 (čin III, scena I).

veliki broj ljudi ili da se događa prilično često: sama činjenica da znamo da takva mogućnost postoji odmah komplikuje računicu u vrlo velikom broju situacija. Više nije potrebno biti inteligentno selektivan, *ad hominem*. Možda bi potpuno nasumična primena te procedure bila mnogo produktivnija.

Tako se došlo i do tačke u kojoj bi se mogli sastaviti fragmenti društvene kritike *obrazovanja*, koja više ne bi bila ograničena na univerzitet ili medijske profesionalce, i koju bi od sada trebalo držati podalje od preterano uobičajenih neistina u toj debati; bolja kritika, koja bi se pokrenula i koristila na nov način, i koju bi prenosila druga vrsta profesionalaca, bolje obučenih. Ona se već pojavljuje, na vrlo tajanstven način, u lucidnim tekstovima, anonimnim ili potpisanim nepoznatim imenima – taktika koju dodatno olakšava to što je pažnja svih usmerena na klovnove spektakla, koji sa svoje strane čine da upravo oni nepoznati izazivaju najveće divljenje – koji se ne bave samo temama koje se u spektaklu nikada ne obrađuju već i argumentima čija je ispravnost još upečatljivija zbog njihove izračunljive originalnosti, budući da se *nikada nisu koristili, iako su bili sasvim očigledni*. Ta praksa može poslužiti makar kao prvi stepen inicijacije u regrutovanju budnijih umova, kojima bi se posle, ako se to proceni prikladnim, moglo reći više o mogućim posledicama. A ono što će za neke biti prvi korak u karijeri, za druge će – one niže na lestvici – biti prvi korak u zamku u koju će upasti.

U nekim slučajevima, o pitanjima koja prete da postanu goruća, može se razviti drugo kritičko pseudomišljenje; a između dva mišljenja koja bi se tako mogla pojaviti, gde bi oba bila strana bednim konvencijama spektakla, naivni sud bi mogao da beskrajno oscilira, dok bi se rasprava koja bi trebalo da ih proceni pokretala uvek iznova, kad god bi to bilo potrebno. Najčešće je reč o uopštenoj raspravi o onome što se medijski prikriva, pri čemu ta rasprava može biti vrlo kritička, u nekim tačkama i očigledno inteligentna, ali koja opet ostaje čudno decentrirana. Teme i reči biraju se veštački, uz pomoć kompjutera programiranih za kritičku misao. U tim tekstovima ima praznina, ne mnogo vidljivih, ali opet značajnih: tačka nestajanja perspektive uvek

još posebnije mirise. Servantes je primetio da se „pod lošim ogrtačem često krije dobra ispičutura“.⁵ Neko ko se razume u vino često ne zna ništa o pravilima koja važe u nuklearnoj industriji; ali spektakularna vlast polazi od toga da ako je neki ekspert može vući za nos kada je reč o nuklearnoj industriji, onda je i neki drugi ekspert može vući za nos kada je reč o vinu. A znamo da je, na primer, medijski meteorolog, koji govori kolika je temperatura ili prognozira kišu u narednih četrdeset osam sati, u velikoj meri sputan obavezom da održava ekonomsku, turističku i regionalnu ravnotežu, u situaciji kada toliko ljudi putuje toliko često po bezbrojnim putevima, između jednako žalosnih mesta, tako da više uspeva kao zabavljač.

Jedan aspekt iščezavanja svakog objektivnog istorijskog znanja vidi se i u tome što se svaka lična reputacija može mesiti i oblikovati po volji onih koji kontrolišu sve informacije, kako one koje se sakupljaju, tako i one, sasvim drugačije, koje se emituju; oni, dakle, imaju svaku dozvolu za falsifikovanje. Istorijski dokaz o kojem spektakl ne želi da zna ništa nije više dokaz. Tamo gde niko ne može biti poznatiji nego što mu se to dodeli milošću spektakularnog Suda, u nemilost se može pasti u svakom trenutku. Antispektakularna reputacija je postala nešto krajnje retko. Ja sam jedan od poslednjih među živima koji je imaju; nikada nisam ni imao neku drugu. Ali ona je postala i krajnje sumnjiva. Društvo se i zvanično proglasilo društvom spektakla. Biti poznat izvan odnosa spektakla već znači biti poznat kao neprijatelj društva.

Dopušteno je promeniti celu prošlost neke osobe, radikalno je preinačiti, ponovo je ispisati u stilu Moskovskih procesa, a da se čak i ne mora posegnuti za mukotrpnom prirodom samog suđenja. Danas se neko može ubiti po nižoj ceni. Lažnih svedoka, možda nespretnih – ali šta je kod gledalaca, koji će pratiti svedočenje tih lažnih svedoka, moglo ostati od njihove sposobnosti da prepoznaju tu nespretnost? – kao i lažnih dokumenata, uvek izvanrednih, sigurno neće manjkati onima koji upravljaju integrisanim spektaklom ili njihovim prijateljima. Više se ne može verovati u bilo koga i bilo šta, osim u ono u šta smo se

⁵ *Don Kihot*, II, XXXIII, str. 222, *Matica srpska*, Novi Sad – Vajat, Beograd, 1988. U prevodu Duška Vrtunskog, „ispod dobre kabanice obično je dobra ispičutura“.

uverili sami i direktno. Ali često zapravo nije ni potrebno lažno optužiti nekog. Od trenutka kada se preuzme mehanizam koji upravlja jedinom društvenom verifikacijom, koja je u potpunosti i univerzalno priznata, može se reći bilo šta. Svoje argumente spektakl dokazuje tako što prosto ide u krug: vraća se na početak, ponavlja se, nastavlja da afirmiše na jedinom terenu na kojem se nešto može javno tvrditi i učiniti uverljivim, budući da je to jedino što svako može da vidi. Vlast spektakla može i poricati nešto, jednom, tripud, reći kako o tome više neće govoriti i onda preći na nešto drugo, dobro svesna da ne rizikuje nikakvu repliku na vlastitom terenu, kao ni na nekom drugom.

Naime, nema više *agore*, opšte zajednice; nema ni zajednica ograničenih na neka posrednička tela ili autonomne institucije, na salone i kafee, na radnike jednog preduzeća; nema mesta na kojima bi se debata o istinama između onih kojih se to tiče mogla trajno osloboditi slamajućeg prisustva medijskog diskursa i različitih sila organizovanih za njegovo prenošenje. Ne postoji više ni relativno nezavistan sud onih koji nekada činili učeni svet, na primer, onih koji su ulagali svoju čast u sposobnost provere, približavajući se onome što se zvalo nepristrasnom istorijom činjenica, za koju su makar verovali da zaslužuje da bude poznata. Nema više ni nesporne bibliografske istine, a kompjuterizovani rezimei datoteka nacionalnih biblioteka biće u stanju da joj još bolje zatru svaki trag. Zbunjujuće je pomisliti šta je nekada značilo biti sudija, lekar, istoričar, kao i na imperativne obaveze koje su često priznavali u granicama svojih kompetencija: *ljudi više nalikuju svom vremenu nego svojim očevima*.⁶

Ono o čemu spektakl posle tri dana prestane da govori kao da više i ne postoji. On naime počinje da govori o nečemu drugom i to je ono što od tog časa, u najkraćem, postoji. Praktične posledice toga su, kao što ćemo videti, ogromne.

⁶ Arapska poslovice, prvi put zabeležena u XIV veku. Navodi je i francuski istoričar Mark Blok (Marc Bloch) u svojoj knjizi *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien* (1949), koja je Deboru bila poznata, kao što objašnjava i u pismu Imriju, samo što tu greškom kao izvor navodi Blokovu studiju *La société féodale* (1939).

koristili sigurnosti vlade nekolicine, jer su trajno učvrstili nepouzdanje puka u samoga sebe.“⁴⁴

Ako nam se istorija mora vratiti, posle ovog pomračenja, što zavisi od faktora koji su još u borbi i time od ishoda koji niko ne može sa sigurnošću isključiti, onda bi ovi *Komentari* jednog dana mogli poslužiti za pisanje istorije spektakla, tog nesumnjivo najvažnijeg događaja ovog veka, ali i koji se najmanje pokušavalo objasniti. Verujem da bih se u drugim okolnostima mogao smatrati vrlo zadovoljnim svojim prvim delom o toj temi i prepustiti drugima da prate njen dalji razvoj. Ali, u trenutku u kojem se nalazimo, čini mi se da niko drugi neće to uraditi.

XXVIII

Iz mreža za promociju i kontrolu neosetno se prelazi u mreže za nadzor i dezinformacije. Zaverе su se nekada kovale samo protiv postojećeg poretka. Danas je kovanje zavera *u njegovu korist* postalo novi zanat, koji se uveliko razvija. Pod vladavinom spektakla, zaverе se kuju da bi se ona održala i obezbedilo ono što samo spektakl može videti kao svoj napredak. Takve zaverе su *deo* samog njegovog delovanja.

Već se počelo s uvođenjem nekih sredstava svojevrsnog preventivnog građanskog rata, prilagođenih različitim projekcijama proračunate budućnosti. To su „posebne jedinice“, zadužene za intervenciju u ovoj ili onoj tački, prema potrebama integrisanog spektakla. Tako je za najgori scenario bila planirana taktika šaljivo nazvana „Tri kulture“, prema jednom trgu u Meksiko Sitiju leta (*sic*) 1968⁴⁵, samo ovog puta bez rukavica, koje uostalom treba primeniti pre dana pobune. Ali ako se ti ekstremni slučajevi ostave po strani, nije neophodno da nerazjašnjeno ubistvo, da bi bilo dobro sredstvo vladanja, pogađa

⁴⁴ Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata*, Knjiga VIII, p. 66, str. 462–463, Matica hrvatska, Zagreb, 1957. Preveo Stjepan Telar (ovde uz neke minimalne korekcije).

⁴⁵ Plaza de las Tres Culturas u Meksiko Sitiju, gde su snajperisti tajne i redovne policije, 2. oktobra 1968, za vreme studentskih demonstracija, ubili veliki broj studenata, drugih učesnika demonstracija i prolaznika. Procene broja žrtava kreću se od nekoliko desetina do nekoliko stotina.

je i da prakse društva spektakla nisu više nimalo sklone ideološkim iluzijama te vrste. Na kraju, što se nas tiče, moglo bi se zaključiti da je ono što nas je često sprečavalo da se ograničimo na samo jednu ilegalnu aktivnost bilo to što smo ih imali više.

XXVII

Tukidid, u 66. poglavlju VIII knjige *Peloponeskog rata*, govori nešto o delovanju jedne druge oligarhijske zavere, što ima mnogo sličnosti sa situacijom u kojoj se nalazimo:

„To je bilo naoko lijepo za većinu, jer su vlast u državi imali dobiti samo oni koji su radili oko toga da je izmijenjena. Međutim, još se uvijek sastajala narodna skupština i vijeće bobom izdrebano. A nisu ništa zaključivali što ne bi bilo po volji zavjerenicima, pa i govornici su bili između njih i oni su prije među sobom razmotrili što će predložiti. Nitko od ostalih nije više protuslovio, jer su u strahu gledali mnoštvo zavjerenika. Ako bi tko što protivno i rekao, odmah bi na kakav zgodan način bio ubijen, a počinitelje nisu ni tražili niti su pozivali na sud one na koje bi pala sumnja, nego je puk mirovao i bio u takvu strahu da je onaj koji nije bio izložen nikakvu nasilju držao to dobitkom, sve ako je i šutio. Broj zavjerenika držali su mnogo većim nego što je stvarno bio, pa su kod glasanja podlijegali, a sami nisu mogli pronaći, koliko ih ima, jer im je to bilo nemoguće zbog veličine grada i međusobnog nepoznavanja. S istoga toga razloga bilo je nemoguće i izjadati se komu u ljutosti, tako da bi pružio pomoć protiv zasjedača, jer si mogao naći ili nepoznatoga, da mu to kažeš, ili poznatoga, no nepouzdanoga. Svi su naime pristaše puka sumnjičavo pristupali jedan k drugomu kao k nekomu koji i sam učestvuje u tim događajima. Bili su upleteni i takvi za koje nitko nikad ne bi mislio da bi pristali uz vladu nekolicine (oligarha). Ti su pobudili kod mnoštva najveće nepouzdanje i najviše su

Verovalo se da se istorija pojavila u Grčkoj, zajedno s demokratijom. Može se dokazati da iščezava iz sveta zajedno s njom.

Tom spisku trijumfa vlasti treba međutim dodati i jedan ishod koji je bio negativan po nju: država u čije je upravljanje trajno ugrađen veliki nedostatak istorijskog znanja, više se ne može voditi strateški.

VIII

Kada dostigne stadijum integrisanog spektakla, društvo koje sebe proglašava demokratskim deluje kao da se svuda prihvata kao ostvarenje *krhkog savršenstva*. Ono se dakle više ne može napadati, budući da je krhko; pored toga, ono više nije ni podložno napadima, zato što je savršeno kao nijedno društvo pre njega. To društvo je krhko, zato što ima velikih teškoća u kontrolisanju svoje opasne tehnološke ekspanzije. Ali to društvo je i savršeno za upravljanje, a dokaz je to što svi oni koji teže vlasti žele da upravljaju baš ovim društvom, istim metodama, i da ga održe skoro istim kao što već jeste. Ovo je prvi put da se u savremenoj Evropi nijedna strana ili deo neke strane više i ne pretvara kako pokušava da promeni nešto značajno. Robu više ne može da kritikuje niko; ni kao opšti sistem, niti čak kao sračunato đubre koje šefovi kompanija odlučuju da do daljeg izbacuju na tržište.

Gde god vlada spektakl, jedine organizovane snage su one koje žele spektakl. Niko više ne može biti neprijatelj onoga što postoji, niti narušiti *omertu* (zakon ćutanja) koja važi za sve. Rešili smo se tog uznemirujućeg shvatanja, koje je vladalo više od dvesta godina, po kojem se društvo može kritikovati i menjati, reformisati ili revolucionisati. I to se nije postiglo uz pomoć nekih novih argumenta već prosto tako što su argumenti postali beskorisni. Takav ishod, međutim, nije merilo opšte sreće već strahovite snage mreže tiranije.

Cenzura nikada nije bila savršenija. Onima koje u nekim zemljama i dalje uveravaju kako su ostali slobodni građani, nikada nije bilo manje dopušteno da iznesu svoje mišljenje, svaki put kada bi na red došao neki izbor koji bi mogao uticati na njihov stvarni život. Nikada se nije smelo lagati s tako savršenim odsustvom konsekvenci. Pretpostavlja se da gledalac ne zna ništa i da ne zaslužuje ništa. Neko

ko samo gleda šta će se dogoditi, nikada neće delovati: upravo takav gledalac i mora da bude. Kao izuzetak se često navode Sjedinjene Države, gde je Nikson na kraju ispaštao zbog niza previše ciničnih i nespretnih poricanja; ali taj čisto lokalni izuzetak, koji je imao neke stare istorijske uzroke, očigledno više ne važi, budući da je Regan nedavno mogao da nekažnjeno učini isto. Sve što se nikada ne kažnjava zapravo je dopušteno. Zato je anahrono govoriti o skandalu. Od jednog od vodećih italijanskih državnika, koji je istovremeno sedeo u ministarstvu i u paralelnoj vladi, poznatoj kao P2 ili „Potere Due“⁷, pozajmljujemo izreku koja duboko sumira period koji je, malo posle Italije i Sjedinjenih Država, nastupio u celom svetu: „Nekada je bilo skandala, ali sada ih više nema.“

U *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte*, Marks je opisao osvajačku ulogu države u Francuskoj iz vremena Drugog Carstva, koja je već tada imala pola miliona službenika:

„(Svaki zajednički interes je postao)... predmetom vladine djelatnosti, počev od mosta, školske zgrade i komunalne imovine jedne seoske općine, sve do željeznica, nacionalne imovine i državnog univerziteta Francuske.“⁸

Famozno pitanje finansiranja političkih partija javilo se još tada, budući da Marks primećuje:

„Stranke koje su se naizmjenice borile za vlast smatrale su zauzimanje tog ogromnog državnog zdanja za glavni plijen pobjednikov.“⁹

To ipak zvuči pomalo bukolički i, kako se to kaže, zastarelo, jer se spekulacije države danas više bave novim gradovima i autopute-

⁷ Masonska loža P2, „Propaganda Due“ (a ne „Potere Due“, „Druga vlast“). Debor verovatno misli na Đulija Andreotija (Giulio Andreotti, 1919–2013), većitog ministra, u više resora, i u tri navrata premijera Italije.

⁸ Karl Marx, „Der achtzehnte Brumaire des Louis Napoleon“, *Die Revolution*, New York, 1852. Preveo Hugo Klajn (VII poglavlje, u više izdanja, od 1949, 1960, 1977, itd.).

⁹ *Ibid.*, poslednja rečenica VII poglavlja.

lje, Pravda može da ti pljune pod prozor.“ U integrisanom spektaklu *zakoni spavaju*, zato što nisu ni napravljeni za nove proizvodne tehnike i zato što su u distribuciji zaobiđeni novim tipom sporazuma. Više nije važno šta javnost misli ili šta više voli. Upravo to se skriva spektaklom svih tih ispitivanja javnog mnjenja, izbora, novih restrukturacija. Ko god da pobedi, verna klijentela će dobiti *ono lošije*, zato što se za nju to i proizvodi.

O „pravnoj državi“ je počelo da se naveliko govori tek od kada je moderna država, koja se naziva demokratskom, to uglavnom prestala da bude: nije slučajno što se taj izraz proširio malo posle 1970. i to prvo u Italiji. U mnogim oblastima zakoni se i donose zato da bi ih *mogli zaobići* oni koji u tome raspolažu svim sredstvima. Nezakonitost je, u nekim okolnostima, na primer, u svetskoj trgovini svim vrstama oružja ili, još češće, proizvodima visokih tehnologija, samo svojevrsna pomoćna sila ekonomskog delovanja, koja doprinosi tome da ovo bude još profitabilnije. Danas su mnogi poslovi nužno *nepošteni*, kao i *ovaj vek*, ali ne na isti način kao pre, u jasnim granicama, zato što su se njima tada bavili ljudi koji su sami izabrali nepoštenje.

U meri u kojoj se šire mreže za promociju i kontrolu, kako bi označile i zadržale delove tržišta pogodne za eksploataciju, tako raste i broj ličnih usluga koje se ne mogu odbiti onima koji su u toku i koji nisu odbili svoju pomoć; a to nisu uvek samo policajci ili čuvari državnih interesa ili bezbednosti. Funkcionalna savezništva komuniciraju na daljinu i veoma dugo, jer njihove mreže raspolažu svim sredstvima za nametanje osećanja zahvalnosti ili lojalnosti, koja su, nažalost, oduvek bila tako retka u slobodnoj delatnosti buržoaskih vremena.

Od protivnika se uvek nešto nauči. Sasvim je moguće da su i ljudi od vlasti čitali beleške mladog Lukača o pojmovima legalnosti i nelegalnosti⁴³, u trenutku kada su morali da se suoče s brzim prolaskom nove generacije negativnog – Homer je rekao da se „naraštaji ljudi smenjuju brzo kao i naraštaji lišća“. Državnici su stoga, kao i mi, prestali da se opterećuju bilo kakvom ideologijom u tom pogledu; istina

⁴³ Georg Lukács, *Geschichte und Klassenbewusstsein* (1919–1923; *Istorija i klasna svest*), „Legalität und Illegalität“ (1920); poseban esej, uključen u izdanje iz 1923.

ce. Onda bi zvanična policijska istraga mogla da sutradan objavi kako je upravo pronađeno nekoliko časnih osoba spremnih da posvedoče da je dotični Vilen, pošto je jednog dana ocenio da je bio loše uslužen u „Šop de kroasan“⁴¹, u njihovom prisustvu otvoreno pretio da će se uskoro osvetiti vlasniku kafea, tako što će pred svima, na tom mestu, ubiti jednu od njegovih najboljih mušterija.

To ne znači da se u prošlosti istina nametala često i odmah, budući da je francusko pravosuđe na kraju oslobodilo Vilen. Streljan je tek 1936, po izbijanju revolucije u Španiji, jer je bio toliko nesmotren da se nastani na Balearskim ostrvima.⁴²

XXVI

Novi uslovi za profitabilno vođenje ekonomskih poslova, u vreme kada država ima hegemonistički udeo u usmeravanju proizvodnje i kada potražnja za svim vrstama roba najtešnje zavisi od centralizacije ostvarene u spektakularnom informisanju i promociji, čemu se moraju prilagoditi i oblici distribucije, izričito zahtevaju da se mreže uticaja ili tajna društva formiraju svuda. To je dakle samo prirodan proizvod razvoja koncentracije kapitala, proizvodnje i distribucije. Ono što se ne širi, mora nestati, a šire se samo preduzeća s vrednostima, tehnikama i sredstvima današnje industrije, spektakla i države. To je, u krajnjoj analizi, poseban oblik razvoja koji je izabrala ekonomija naše epohe, i koji će svuda nametnuti *stvaranje novih ličnih veza zavisnosti i zaštite*.

Upravo u toj tački počiva duboka istina formule, dobro znane u celoj Italiji, koju koristi sicilijanska mafija: „Kad imaš novac i prijate-

⁴¹ *Choppe de Croissant*, danas *Café du Croissant*, kafe u kojem je ubijen Žores. Kao što objašnjava Debor, „choppe“ je bio čest deo naziva pariskih kafea, i znači „krigla (za pivo)“. Detalj koji „ne bi trebalo da pravi neku dodatnu misteriju“, dodaje na kraju Debor (Imrie, 1990).

⁴² Posle oslobađajuće presude 1919. i još jednog hapšenja 1920 (ovog puta zbog falsifikovanog novca), Raul Vilen je izabrao je da se nastani na ostrvu Ivisa (Ibiza, Eivissa), koje se na početku građanskog rata u Španiji našlo pod kontrolom anarhista. Tada je streljan kao „nemački špijun“, iako je malo verovatno da su tamošnji anarhisti znali o kome je tačno reč.

vima, podzemnim saobraćajem i proizvodnjom električne energije iz nuklearnih elektrana, naftnim istraživanjima i kompjuterima, administracijom banaka i društveno-kulturnih centara, promenama „audiovizuelnog pejzaža“ i tajnim izvozom oružja, razvojem tržišta nekretnina i farmaceutskom industrijom, poljoprivredno-prehrambenim sektorom i bolničkom upravom, vojnim kreditima i tajnim fondovima svojih sve većih ministarstava, koja moraju upravljati brojnim zaštitnim servisima društva. Marks je nažalost predugo ostao aktuelan, kada u istoj knjizi evocira ovu vladu koja „ne odlučuje noću da bi danju izvršavala, nego danju odlučuje, a noću izvršava.“¹⁰

IX

Ova tako savršena demokratija sama proizvodi svog nemogućeg neprijatelja, terorizam. Ona zapravo želi *da se o njoj sudi više po njenim neprijateljima nego po njenim rezultatima*. Istoriju terorizma napisala je država; ona je zato poučna. Populacija sastavljena od gledalaca sigurno ne može znati sve o terorizmu, ali uvek može znati dovoljno da bi se mogla uveriti kako, u poređenju s terorizmom, sve ostalo deluje prilično prihvatljivo, u svakom slučaju, racionalnije i demokracičnije.

Modernizacija represije konačno je uspela da stvori – prvo u Italiji, u pilot-pokušaju, pod nazivom „pokajnici“ – *profesionalne tužioce* pod zakletvom; ono što se u svom prvom izdanju, u sedamnaestom veku, za vreme nemira Fronde, zvalo „svedocima s papirom“.¹¹ Taj spektakularni napredak Pravde napunio je italijanske zatvore s nekoliko hiljada ljudi koji su ispaštali zbog građanskog rata koji se nije dogodio, zbog svojevrsnog velikog oružanog ustanka koji nekim slučajem nika-da nije izbio, zbog puča sazdanog od građe od koje se prave snovi.

Može se uočiti da je tumačenje tajni terorizma izgleda uspostavilo simetriju između kontradiktornih mišljenja: kao da je reč o dve

¹⁰ *Ibid.*, V poglavlje; Marks govori o policijskom komesaru Jonu, tako da je prevod malo prilagođen.

¹¹ „Témoins à brevet“, podatak koji Debor preuzima od svog omiljenog klasičnog autora, kardinala Reca (Jean-François Paul de Gondi, cardinal de Retz, 1613–1679, *Mémoires*, 1675–1677, posthumno 1717, str. 57 izdanja iz 1820).

filozofske škole, koje zastupaju apsolutno antagonističke metafizičke konstrukcije. Neki u terorizmu vide samo očigledne manipulacije tajnih službi; drugi, naprotiv, misle da teroristima treba zameriti samo zbog nedostatka istorijske svesti. S malo istorijske logike moglo bi se brzo doći do zaključka da nema ničeg kontradiktornog u tome da se onima kojima nedostaje istorijska svet može i manipulirati, i to lakše nego drugima. Pored toga, lakše je navesti na „pokajanje“ nekog kome se može pokazati da se sve za šta je mislio da je činio slobodno znalo unapred. To je neminovna posledica tajnih, militarističkih oblika organizacije, da je dovoljno ubaciti nekoliko ljudi u određene tačke mreže, da bi se mnogo njih navelo na akciju i onda isto tako masovno eliminisalo. U ovim pitanjima evaluacije oružanih borbi, kritika ponekad mora posebno analizirati neku od tih operacija, a da je pri tom ne zavede opšta sličnost koja će im se konačno nametnuti. Takođe bi trebalo očekivati, kao logički verovatno, da državne bezbednosne službe nameravaju da iskoriste sve prednosti koje imaju na terenu spektakla, koji je već dugo organizovan upravo za tu svrhu; naprotiv, teško je uočiti ono što je zapanjujuće i što ne zvuči dobro.

Sadašnji interes represivne pravde u toj oblasti jeste, naravno, što brža generalizacija. Za tu vrstu robe važna je ambalaža ili etiketa: *bar kod*. Svaki neprijatelj spektakularne demokratije isti je kao i svi drugi, kao i same spektakularne demokratije. Zato više ne sme biti prava na azil za teroriste, a čak i oni koji još nisu optuženi kao takvi to će svakako postati, tako da je izručenje neophodno. U novembru 1978, u slučaju Gabora Vintera (Winter), mladog tipografskog radnika, koga je vlada Savezne Republike Nemačke optužila prevashodno zbog pisanja nekih revolucionarnih letaka, gđa Nikol Praden (Nicole Pradin), predstavnik javnog tužioca pred Optužnim većem Apelacionog suda u Parizu, brzo je dokazala da „politički motivi“, jedini osnov za odbijanje ekstradicije prema francusko-nemačkom sporazumu od 29. novembra 1951, u tom slučaju ne važe:

„Gabor Vinter nije politički prestupnik, već društveni. On odbacuje društvena ograničenja. Pravi politički

Grešimo svaki put kada nešto pokušavamo da objasnimo suprotstavljajući mafiju državi: one nikada nisu rivali. Teorija lako potvrđuje sve ono što su glasine iz svakodnevnog života još lakše već pokazale. Mafija nije stranac u ovom svetu; ona se u njemu oseća kao kod kuće. U vreme integrisanog spektakla, ona zapravo vlada kao *model* svih naprednih komercijalnih preduzeća.

XXV

U novim uslovima koji danas preovlađuju u društvu pod *gvozdenom čizmom* spektakla, znamo, na primer, da se neko političko ubistvo može prikazati u drugačijem svetlu, da se na neki način može *prosejati*. Budala je svuda mnogo više nego pre, ali ono što je beskraino zgodnije jeste da im se mogu govoriti budalaštine. Takva medijska objašnjenja ne nameće nikakva vladavina terora. Naprotiv, spokojno postojanje takvih objašnjenja jeste ono što bi moralo da zastrašuje.

Kada je 1914, neposredno pred rat, Vilen ubio Žoresa (Raoul Villain, Jean Jaurès; 31. VII 1914), niko nije sumnjao da je Vilen, koji svakako nije bio dovoljno uravnotežena osoba, verovao kako mora ubiti Žoresa, jer je ovaj, u očima krajnje patriotske desnice, koja je duboko uticala na Vilena, bio neko ko bi sigurno štetio odbrani zemlje. Ti ekstremisti su jednostavno potcenili ogromnu moć patriotskog osećanja socijalističke partije, koje bi ovu odmah gurnulo u „Sveti savez“⁴⁰, bez obzira da li bi Žores bio ubijen ili bio u prilici da istraje u svom internacionalističkom stavu i odbijanju rata. Da se tako nešto dogodilo danas, novinari-policajci, osvedočeni stručnjaci za „društvene činjenice“ i „terorizam“, odmah bi rekli kako je dobro poznato da je Vilen stalno skicirao pokušaje ubistva, vođen impulsom uvek usmerenim na muškarce, koji su mogli izražavati najrazličitija politička ubeđenja, ali koji bi slučajno, likom ili odevanjem, ličili na Žoresa. Psihijatri bi to potvrdili, a *mediji*, koji bi to samo ponovili, tako bi potvrdili vlastitu nadležnost i nepristrasnost, kao *neuporedivo* ovlašćene stručne instan-

⁴⁰ „L'Union sacrée“, političko primirje u Francuskoj, za vreme Prvog svetskog rata, u kojem je najveći deo levice i sindikata (s nekim izuzecima, među kojima bi se možda našao i Žores) pristao da odustane od štrajkova i sukoba s vlastima.

racionalne policije i buržoaskih zakona nije mogla prodreti. Odbram-bena taktika mafije oduvek je mogla biti samo uklanjanje svedoka, radi neutralizacije policije i sudstva, da bi mogla da vlada u svojoj sferi aktivnosti, za koju je tajnovitost nužnost. Onda je pronašla novo polje delovanja, u *novom opskurantizmu* društva raspršenog spektakla, a zatim i onog integrisanog: s potpunom pobedom tajne, opštom rezignacijom građana, potpunim slomom logike i napretkom opšte podmitljivosti i kukavičluka, stekli su se svi povoljni uslovi da mafija postane moderna sila, ovog puta u ofanzivi.

Američka prohibicija – sjajan primer pretenzije ovovekovnih država da kontrolišu sve, kao i posledica te pretenzije – prepustila je organizovanom kriminalu trgovinu alkoholom duže od decenije. Mafija, koja se tako obogatila i uvežbala, povezala se s izbornom politikom, poslovnim svetom, razvojem tržišta plaćenih ubica, kao i s nekim detaljima međunarodne politike. Tako joj je i vlada u Vašingtonu činila usluge za vreme Drugog svetskog rata, da bi joj ova pomogla u iskrcavanju na Siciliju. Alkohol je opet postao legalan, a zamenili su ga narkotici, koji su od tada postali glavna roba ilegalne konzumacije. Mafija je posle uzela značajnog učešća u oblasti nekretнина, ban-karstvu, visokoj politici i državnim poslovima, a zatim i u industriji spektakla: televiziji, filmu, izdavaštvu. Ušla je i u muzičku industriju, makar u Sjedinjenim Državama, kao i u svaku drugu oblast u kojoj promocija nekog proizvoda zavisi od prilično malog broja ljudi. Njih je lako pritisnuti, kupiti ili zastrašiti, za šta očigledno raspolaže s dovoljno kapitala, ili s plaćenim ubicama, koje je nemoguće uhvatiti ili kazniti. Podmićivanjem disk-džokeja odlučuje šta će biti uspešno, među podjednako bednim proizvodima.

Nema sumnje da je u Italiji, po povratku iz svog američkog iskustva i osvajanja, mafija stekla najveću snagu. Od vremena svog istorijskog kompromisa s paralelnom vlašću, našla se u situaciji da ubija istražne sudije ili šefove policije: praksa kojom je najavila svoje učešće u okvirima „političkog“ terorizma. Slična evolucija japanskog ekvivalenta mafije, u relativno nezavisnim uslovima, dokazuje povezanost epohe.

prestupnik ne odbacuje društvo. On napada političke strukture, a ne kao Gabor Vinter, društvene strukture.“

Ideja o časnom političkom deliktu nije bila prihvaćena u Evropi sve dok buržoazija nije uspešno napala prethodno ustanovljene društvene strukture. Kvalitet političkog delikta ne može se razdvojiti od različitih namera društvene kritike. To je važilo za Blankija, Varlena (Eugène Varlin), Durutija. I tako sada pokušavamo da zadržimo, kao jeftin luksuz, čisto politički prekršaj, koji niko sigurno više neće ni moći da počini, budući da to više nikog i ne zanima, osim samih političkih profesionalaca, čiji se zločini skoro nikada ne istražuju, niti se više nazivaju političkim. Svi prestupi i svi zločini su zapravo društveni. Ali od svih društvenih zločina nijedan ne treba smatrati gorim od drske namere da se promeni nešto u društvu, koje za sebe misli da je do sada bilo previše strpljivo i previše dobro, ali koje *više ne želi da ga se okrivljuje*.

X

Rastakanje logike, u skladu s temeljnim interesima novog sistema dominacije, sprovodilo se različitim sredstvima, ali koja su se uvek uzajamno dopunjavala. Mnoga od tih sredstava oslanjaju se na tehničke instrumente koje je spektakl isprobao i popularizovao; ali neka su više povezana s masovnom psihologijom potčinjavanja.

Na tehničkom planu, kada slika koju je napravio i izabrao *neko drugi* postane glavni odnos pojedinca prema svetlu, koji je pre toga gledao sam, sa svakog mesta na koje je mogao otići, onda je očigledno da će slika podržati sve, zato što se unutar iste slike bilo šta može postaviti jedno pored drugog, bez kontradikcije. Struja slika nosi sve i opet je neko drugi taj koji upravlja tim pojednostavljenim sažetkom osetnog sveta, koji određuje kuda će ta struja ići, kao i ritam onoga što se mora videti, kao neko neprekidno proizvoljno iznenađenje, koje ne ostavlja nimalo vremena za refleksiju, i potpuno nezavisno od toga šta bi gledalac mogao da shvati ili misli o tome. U tom konkretnom iskustvu neprekidnog potčinjavanja leže psihološki koreni tog tako opšteg prihvatanja onoga što je već tu; prihvatanja koje u tome, *ipso*

facto (samim tim), prepoznaje dovoljnu vrednost. Diskurs spektakla očigledno učutkuje sve što mu ne odgovara, osim onoga što je zaista tajno. Od onoga što prikazuje on uvek odvaja kontekst, prošlost, namere, posledice. Prema tome, potpuno je nelogičan. Pošto mu više niko ne može protivrečiti, spektakl ima pravo da protivreči samom sebi i da ispravlja vlastitu prošlost. Nadmeno držanje njegovih slugu, kada treba da objave neku novu i možda još lažniju verziju nekih činjenica, služi tome da grubo koriguje neznanje i pogrešno tumačenje koje pripisuju svojoj publici, iako su i sami, dan ranije, žurili da prošire istu neistinu, s poslovičnom samouverenošću. Tako se pridike spektakla i neznanje gledalaca neopravdano vide kao antagonistički faktori, iako zapravo rađaju jedan drugog. Binarni jezik računara takođe neodoljivo navodi da se u svakom trenutku, bezrezervno, prihvati ono što je programirano po ukusu nekog drugog, i što se predstavlja kao vanvremenski izvor nadmoćne, nepristrasne i totalne logike. Kakav napredak u brzini i rečniku, da bi se sudilo o svemu! Političko? Društveno? Mora se izabrati. Ne može se imati i jedno i drugo. Moj izbor se nameće. Sikću na nas i zna se za koga su te strukture.¹² Stoga ne iznenađuje to što učenici, još u najranijoj dobi, treba da pođu od apsolutnog poznavanja informatike, dok još ne znaju šta je čitanje, koje zahteva razmišljanje o svakom redu i koje jedino još može da donekle omogući pristup širokoj oblasti prespektakularnog ljudskog iskustva. Naime, razgovor je skoro mrtav, kao što će uskoro biti i mnogi koji su još znali da govore.

Na planu sredstava kojima raspolaže misao savremene populacije, glavni uzrok dekadencije očigledno je činjenica da svaki diskurs iskazan u spektaklu ne ostavlja mesta za odgovor; a logika se društveno formira samo u dijalogu. Ali isto tako, kada postoji tako široko poštovanje prema onome ko govori u spektaklu, za koga se pretpostavlja

¹² Aluzija na stih iz Rasinove tragedije *Andromaha*, „Za koga su zmije što na glavi šište?“ („Pour qui sont ces serpents qui sifflent sur vos tetes?“; kod Debora, „On nous siffle, et l'on sait pour qui sont ces structures“). Jean Racine, *Andromache* (1667); Žan Rasin, *Tragedije*, „Andromaha“ (peti čin, peta pojava), Beograd, Pai-deia, 2004. Preveo i priredio Nikola Bertolino.

XXIII

U januaru 1988. kolumbijska narko-mafija izdala je saopštenje koje je trebalo da koriguje javno mnjenje o njenom navodnom postojanju. Glavni preduslov svake mafije, gde god da se uspostavi, jeste, naravno, da se veruje kako ona ne postoji ili da je bila meta neosnovanih kleveta; i to je njena prva sličnost s kapitalizmom. Ali u datim okolnostima, ova mafija, ozlojeđena time što se samo ona ističe, otišla je toliko daleko da je navela i druge grupe, koje bi htele da se na njih ne misli, tako što će ovu zloupotrebiti kao žrtveno jagnje. Objavili su:

„Mi ne pripadamo birokratskoj i političkoj mafiji, niti mafiji bankara i finansijera, mafiji milionera, mafiji velikih prevarantskih ugovora, mafiji monopola i nafte, kao ni mafiji velikih sredstava komunikacije.“

Nema sumnje da autori ovog saopštenja imaju interes da, kao i svi drugi, utope svoju praksu u široku struju uzburkanih voda kriminala, kao i onih banalnijih nezakonitosti, koje celim svojim tokom natapaju savremeno društvo; ali bilo bi i pošteno priznati da je reč o ljudima koji, zbog svog posla, znaju bolje od drugih o čemu govore. Mafija uspeva svuda na tlu modernog društva. Ona raste brzo, kao i drugi proizvodi rada kojima društvo integrisanog spektakla oblikuje svoj svet. Mafija buja s ogromnim napretkom kompjutera i prehrambene industrije, s potpunom rekonstrukcijom gradova i sirotinjskim četvrtima, s tajnim službama i nepismenošću.

XXIV

Mafija je bila samo presađeni arhaizam, kada se početkom veka pojavila u Sjedinjenim Državama, s doseljavanjem sicilijanskih radnika; u isto vreme, na zapadnoj obali su izbili gangsterski ratovi između kineskih tajnih društava. Zasnovana na opskurantizmu i bedi, mafija nije mogla da uhvatiti nikakvog korena u severnoj Italiji. Izgledalo je da će svuda početi da uzmiče pred modernom državom. Bio je to oblik organizovanog zločina koji je mogao da napreduje samo kroz „zaštitu“ zaostalih manjina, izvan sveta gradova, tamo gde kontrola

nedaće počne da tretira i drugačije, a ne samo uobičajenim manipulisanjem slatkim dezinformacijama.

XXII

Kada je reč o ubistvima, čiji broj već više od dve decenije stalno raste, i koja ostaju potpuno nerazjašnjena – ako se ponekad i žrtvuje neka marioneta, nikada se ne ide dotle da se otkriju naručioci – serijski karakter njihove proizvodnje nosi svoj znak: očigledne i promenljive laži, u okviru zvaničnih objašnjenja; Kenedi, Aldo Moro, Ulof Palme, ministri ili bankari, jedan ili dvojica papa, i neki drugi, vredniji od svih ostalih.³⁸ Taj sindrom nedavno dobijene društvene bolesti brzo se proširio svuda, kao da se, posle prvih primećenih slučajeva, *spustio* s vrha državne vlasti, iz tradicionalne sfere takve vrste napada, i u isti mah *uspeo* s dna, iz tradicionalnog miljea ilegalne trgovine i ucena, gde se takav rat između profesionalaca oduvek vodio. Te prakse teže da se sretnu *na pola puta* u svim društvenim poslovima, kao da se državi ne gadi da se u to umeša, dok mafija kao da se uzdigla do toga; tu dolazi do svojevrstnog spoja.

Mogli su se čuti svakakvi pokušaji objašnjenja tih novih tajni pomoću nesreća: nesposobnost policije, glupost istražnih sudija, preuranjena otkrića štampe, kriza rasta tajnih službi, zlonamerni svedoci, doušnici koji su iznenada stupili u štrajk. Edgar Alan Po je, međutim, već otkrio siguran smer istine u svom čuvenom razmišljanju iz priče „Ubistva u ulici Morg“:

„Izgleda mi da ovu misteriju smatraju nerešivom upravo iz onog razloga zbog koga bi trebalo smatrati da će se lako rešiti – time mislim na preteranost celog slučaja... U istraživanjima kao što su ova kojima se sada bavimo ne treba se toliko pitati 'šta se desilo', koliko 'šta se desilo što se nikad ranije nije desilo'.“³⁹

³⁸ Možda aluzija na Žerara Lebovisija, ubijenog 1984, kojem je Debora posvetio ove *Komentare*.

³⁹ Edgar Allan Poe, „The Murders in the Rue Morgue“, 1841; preveo Momčilo Jojić (prevod objavljen u više izdanja; ovde donekle korigovan).

da je važan, bogat, ugledan, da je *sam autoritet*, onda se i među gledaocima širi težnja da budu nelogični kao i spektakl, kako bi se dokazali kao individualni odrazi tog autoriteta. Najзад, logika nije laka i niko nema želju da ih tome podučava. Nijedan narkoman ne proučava logiku, zato što mu više nije potrebna i zato što je više ne može priuštiti. Ta lenjost gledaoca jeste i lenjost svakog intelektualnog kadra, tog na brzinu formiranog eksperta, koji će se u svakoj prilici upinjati da sakrije skučenost svog znanja dogmatskim ponavljanjem nekog argumenta nelogičnog autoriteta.

XI

Prema opštem uverenju, oni koji su pokazali najveću nesposobnost za logiku upravo oni koji su se proglasili revolucionarima. Taj neopravdani prigovor potiče iz ranijeg perioda, kada su skoro svi razmišljali s minimumom logike, s upadljivim izuzetkom kretena i militantata; a kod ovih drugih, često se uplitala i loša vera, poželjna jer se verovalo da je efikasna. Ali danas se više ne može zanemarivati činjenica da je intenzivna upotreba spektakla, kao što se moglo i očekivati, većinu savremenika svela na ideologe, iako samo na mahove i fragmentarno. Manjak logike, to jest, gubitak sposobnosti da se odmah prepozna ono što je bitno ili sporedno ili irelevantno; šta ne ide jedno s drugim ili, obrnuto, šta bi moglo biti komplementarno; sve što neka konsekvencija podrazumeva, kao i sve ono što isključuje – tu bolest su svesno, u velikoj dozi, u populaciju ubrizgali *anesteziolozi-reanimatori* spektakla. Buntovnici ni na koji način nisu bili iracionalniji od poslušnih ljudi. Stvar je samo u tome što se ta opšta iracionalnost kod njih jače ispoljavala, zato što su u izlaganju svog projekta nastojali da izvedu jednu praktičnu operaciju, makar se ona svodila samo na čitanje određenih tekstova i pokazivanje da su shvatili njihov smisao. Bili su posvećeni raznim načinima za prevladavanje logike, čak i strategije, iako upravo ona čini celo polje primene dijalektičke logike sukoba; ali, kao i drugi, patili su od velikog nedostatka proste sposobnosti da se rukovode starim, nesavršenim oruđima formalne logike. Za njih više niko ne mari, dok se na druga skoro i ne pomišlja.

Pojedinac koga je duboko obeležila ta osiromašena misao spektakla, *više nego bilo koji drugi element njegovog formiranja*, tako se od početka stavlja u službu vladajućeg poretka, iako je njegova subjektivna namera možda bila sasvim drugačija od takvog ishoda. On će suštinski slediti jezik spektakla, zato što je to jedini jezik za koji zna: na njemu je naučio da govori. Nema sumnje da će hteti da se pokaže kao neprijatelj njegove retorike; ali koristiće njegovu sintaksu. To je jedan od najvažnijih aspekata uspeha koji je ostvarila vladavina spektakla.

Tako brz nestanak našeg prethodnog rečnika samo je jedan momenat te operacije. On joj služi.

XII

Brisanje osobenosti neminovno prati životne uslove konkretno podvrgnute normama spektakla, koji se tako sve više odvajaju od mogućnosti da se dožive autentična iskustva i time otkriju lične sklonosti. Pojedinac, paradoksalno, mora da stalno poriče sebe, ako želi da ga u tom društvu makar malo cene. Takva egzistencija zapravo nameće uvek promenljivu vernost, niz stalno razočaravajućih vezivanja za lažne proizvode. Stvar je u tome da se brzo trči za inflacijom obezvređenih znakova života. Droga pomaže da se prilagodimo takvom poretku stvari; ludilo pomaže da mu pobegnemo.

U svim poslovima ovog društva, u kojem je *distribucija* dobara organizovana na takav način da je postala gospodarica, u isti mah zloglasna i tajna, same definicije toga šta bi moglo biti dobro, dešava se da se nekim ljudima pripisuju kvaliteti ili znanje ili ponekad čak i poroci, savršeno imaginarni, koji bi trebalo da objasne zadovoljavajući uspeh određenih poslovnih poduhvata; i to samo s jednim ciljem, da se sakrije ili makar maskira uloga raznih *saveza koji odlučuju o svemu*.

Ipak, uprkos čestim nastojanjima i snažnim sredstvima za naglašavanje pune dimenzije mnogih navodno izuzetnih ličnosti, postojeće društvo, i to ne samo u onome što je danas zamenilo umetnost ili rasprave o njoj, mnogo češće pokazuje suprotno: potpuna nesposobnost sudara se s drugom, uporedivom nesposobnošću; nastaje panika i samo je pitanje koja će prva propasti. Dešava se da advokat, koji je zaboravio da u

u spektakl. Kako onda gledaoci prihvataju postojanje tajne, koja im sama garantuje da ne mogu upravljati svetom čije glavne činjenice ne poznaju, ako bi se od njih nekim čudom zatražilo mišljenje o tome? Činjenica je da se tajna skoro nikome ne ukazuje u svojoj nedostupnoj čistoti i svojoj funkcionalnoj univerzalnosti. Svi prihvataju da neminovno postoje male zone tajne, rezervisane za stručnjake; a kada je reč o stvarima uopšte, mnogi veruju *da su one deo tajne*.

U *Raspravi o dobrovoljnom ropstvu* (1576), La Boesi je pokazao kako vlast tiranina mora naći na veliku podršku u koncentričnim krugovima pojedinaca, koji u tome nalaze ili misle da nalaze svoju korist. Na isti način, mnogi političari ili medijski profesionalci, polaskani time što se ne sumnja da su *neodgovorni*, znaju mnogo toga na osnovu svojih veza i poverljivih razgovora. Onaj ko se zadovoljava time da poseduje poverljive informacije nije sklon kritici, tako da neće ni primetiti da mu, i pored sve poverljivosti, glavni deo stvarnosti uvek ostaje skriven. Zahvaljujući blagonaklonoj protekciji svojih manipulatora, on zna neku kartu više; ali one mogu biti lažne, a ono što nikada neće shvatiti jeste metod koji upravlja igrom i objašnjava je. Zato se odmah poistovećuje s manipulatorima i prezire neznanje u kojem u stvari i sam učestvuje. Naime, mrvica informacija koje se nude tim štićenicima lažljive tiranije neminovno su zaražene manipulisanim i neproverljivim lažima. One ipak zadovoljavaju one koji dođu do njih, jer se ovi tako osećaju nadmoćnim u odnosu na sve one koji ne znaju ništa. Oni znaju bolje od drugih samo zato da bi bolje opravdali vlast, a ne zato da bi doprineli njenom delotvornom razumevanju. Te laži čine povlasticu *gledalaca iz prvog reda*: onih koji su dovoljno glupi da poveruju kako mogu da nešto razumeju, ne tako što će se služiti onim što se od njih skriva već tako što će *verovati u ono što im se otkriva!*

Vlast je lucidna makar u tome što očekuje da će sama njena vladavina, tako slobodna i nesputana, u najskorijoj budućnosti dovesti do velikog broja katastrofa najvišeg stepena; na ekološkom planu, na primer hemijskih, kao i na ekonomskom, na primer bankarskih. Ako ništa drugo, ona se već neko vreme nalazi u situaciji da te izuzetne

„Policijsko shvatanje istorije“ je u XIX veku bilo reakcionarno, ali i smešno objašnjenje, kada je toliko mnogo moćnih društvenih pokreta agitovalo u masama. Današnji lažni protivnici to dobro znaju, na osnovu kazivanja ili nekih knjiga, i veruju da taj zaključak važi zauvek; oni nikada ne žele da pogledaju stvarnu praksu svog doba, jer je ona previše tužna za njihove hladne nade. Država to ne gubi iz vida i igra na to.

U trenutku kada se skoro svi aspekti međunarodnog političkog života, kao i sve veći broj onih koji spadaju u unutrašnju politiku, vode i predstavljaju u maniru tajnih službi, s lukavstvima, dezinformacijama, dvostrukim objašnjenjima – gde jedno može da prikriva drugo ili da samo tako izgleda – spektakl se zadovoljava time da prikazuje zamoran svet neminovne nerazumljivosti, taj dosadni niz beživotnih krimi romana, bez razrešenja. To su uslovi u kojima realistička postavka borbe crnaca u noći, u nekom tunelu,³⁷ mora proći kao dovoljno dobro dramsko sredstvo.

Imbecilnost veruje da je sve jasno kada televizija prikaže neku lepu sliku i proprati je bezočnom lažju. Poluelita se zadovoljava time da zna da je skoro sve nejasno, dvosmisleno, „montirano“, prema nepoznatim pravilima. Ona zatvorenija elita bi volela da zna istinu, iako joj je suviše teško da je razazna u svakom pojedinačnom slučaju, uprkos svim rezervisanim podacima i poverljivim informacijama do kojih može doći. Zato bi htela da sazna metodu istine, iako to za nju po pravilu ostaje nesrećna ljubav.

XXI

Tajna vlada ovim svetom i to pre svega kao tajna vlasti. Prema spektaklu, tajna bi bila samo nužan izuzetak od pravila da se informacije obilato nude na celoj površini društva, isto kao što se vlast, u ovom „slobodnom svetu“ integrisanog spektakla, svela na to da bude izvršno odeljenje u službi demokratije. Ali niko zapravo ne veruje

³⁷ Aluzija na jednobojnu sliku Alfonsa Alea (Alphonse Allais) – uokvireni crni pravaonik – pod naslovom „Borba crnaca u tunelu, noću (Combat de noirs dans un tunnel, la nuit)“, iz 1884 (u izdanju iz 1897. pod nešto drugačijim naslovom).

procesu učestvuje samo kao čovek posvećen jednoj strani, najiskrenije podlegne uticaju rezonovanja advokata suprotne strane, čak i ako je to rezonovanje isto tako klimavo kao i njegovo. Dešava se i da osumnjičena osoba, iako nevinna, u trenutku prizna zločin koji nije počinila, zato što je bila impresionirana *logikom hipoteze* doušnika koji je hteo da je prikaže krivom (slučaj doktora Aršanboa iz Poatjea, 1984).¹³

I sam Makluan (Marshall McLuhan), najveći apologeta spektakla, koji je delovao kao najubeđeniji imbecil svog veka, promenio je mišljenje kada je 1976. konačno uvideo da „pritisak *masovnih medija* vodi u iracionalno“¹⁴ i da treba pod hitno ograničiti njihovu upotrebu. Taj mislilac iz Toronta se pre toga decenijama divio mnogim slobodama koje je „globalno selo“ učinilo dostupnim svima, trenutno i bez muke. Za razliku od gradova, selima su oduvek vladali konformizam, izolacija, sitničavi nadzor, dosada, uvek ista ogovaranja istih porodica.¹⁵ Upravo takvom se od tada pokazuje vulgarnost planetarnog spektakla, u kojem više nije moguće razlikovati dinastiju Grimaldi

¹³ Slučaj poznat kao „L'affaire de Poitiers“ (1984–1988), u kojem su dvojica lekara, „anestezijologa-reanimatora“ (na šta Debor aludira i ranije u tekstu), bili optuženi za ubistvo pacijenta za vreme operacije (lekari Bakari Diallo i Denis Archambeau).

¹⁴ Ova fraza se iz Deborovih *Komentara* prenela u sekundarnu literaturu o Makluanu, a da joj nigde nije naveden izvor, koji se izgleda i ne nalazi u nekom od njegovih tekstova. Moguće je da Debor misli na gostovanje Makluana na francuskoj TV stanici *Antenne 2*, 16. XII 1978 (a ne 1976), o čemu izveštava dnevni list *Le Monde*, od 17–18. XII 1978, navodeći istu frazu, uz druge Makluanove kritičke opaske o medijima, kojima je korigovao neke svoje ranije stavove: „La pression des mass media pousse vers l'irrationnel...“ *Le Monde*, 17–18. XII 1978, 10/ 539, str. 28, članak „M. McLuhan dénonce l'action des médias“ (dostupno na archive.org).

¹⁵ Opet, ovaj deo Deborovog osvrta se dobrim delom podudara s Makluanovim stavovima iz razgovora sa Džeraldom Sternom iz 1967 („*Ne odobravam globalno selo. Kažem da živimo u njemu*“, itd.), kada otprilike počinje delimičan preokret u njegovom gledanju na medije, tehnologiju i kvalitete „globalnog sela“. Gerald E. Stearn, *McLuhan: Hot and Cool*, New York, Signet, 1967, „Even Hercules had to clean the Augean stables but once!: A Dialogue“, naročito str. 272 (dostupno na monoskop.org). Videti i novije izdanje, *Media Research: Technology, Art and Communication – Marshall McLuhan Essays*, ed. Michel Moos, Routledge, 2014 (u kojem je taj razgovor prenet kao „The *Hot and Cool* Interview“, str. 45–78),

(Monako) ili francuskih Burbona od one koja je smenila Stjuarte. Ipak, nezahvalni učenici danas pokušavaju da Makluana potisnu u zaborav i osveže njegove ranije uvide, u nadi da bi, sa svoje strane, mogli izgraditi karijere u medijskoj pohvali svih tih novih sloboda koje se mogu nasumično „birati“ u efemernome. I verovatno će se toga odreći brže od onog koji ih je nadahnuo.

XIII

Spektakl ne krije da neke opasnosti okružuju čudesni poredak koji je uspostavio. Zagađenje okeana i uništavanje ekvatorijalnih šuma ugrožavaju obnavljanje kiseonika na Zemlji; njen ozonski omotač je slabo otporan na industrijski progres; nuklearno zračenje se nepovratno akumulira. Spektakl samo zaključuje da to nije važno. On želi da raspravlja samo o datumima i dozama. I samo u tome uspeva da bude uverljiv; nešto što bi za prespektakularni duh bilo nemoguće.

Metode spektakularne demokratije su krajnje fleksibilne, za razliku od proste brutalnosti totalitarnog *diktata*. Ime možemo zadržati i kada se stvar potajno izmeni (pivo, govedina, filozof). Ime se može i promeniti kada se stvar potajno nastavi: na primer, postrojenje za preradu nuklearnog otpada u Vindskejlu (Windscale), u Engleskoj, moralo je da svoju lokaciju nazove Selafild (Sellafield), da bi se smanjilo podozrenje posle katastrofalnog požara 1957, ali ta toponimska prerada nije sprečila povećanje smrtnosti od raka i leukemije u njegovoj okolini. Engleska vlada je, što smo demokratski saznali posle trideset godina, tada odlučila da proglasi tajnim izveštaj o katastrofi, za koji je ne bez razloga procenila da bi mogao podriti poverenje javnosti u nuklearnu energiju. Nuklearne prakse, vojne ili civilne, zahtevaju veću dozu tajnosti nego bilo koje druge; kao što znamo, već je mnogo i imaju. Kako bi se olakšao život, a to znači, laži naučnika izabranih od gospodara ovog sistema, otkrila se korist od promene mernih jedinica, njihovog variranja i usavršavanja, u skladu s brojnim stanovištima, da bi se, po potrebi, njima moglo žonglirati uz pomoć

---

naročito predgovor, „Marshall McLuhan: The Messenger's Medium“, koji počinje osvrtnom na ovaj deo *Komentara*.

ma svoje unutrašnje i spoljne politike. On je pravi uzor *vladara našeg vremena*³⁴; među onima kojima su rešeni da dođu na vlast i ostanu na vlasti, svejedno gde, oni najuspešniji veoma podsećaju na njega. Nije Panama već naše doba to koje proizvodi takva čuda.

XX

Za svaku obaveštajnu službu, koja se u tom pogledu slaže s Klauzevicovom preciznom teorijom rata, *znanje* mora postati *moć*. To je ono iz čega takva služba danas crpe svoj prestiž, svoju vrstu posebne poezije. Tako apsolutno prognana iz spektakla, koji ne dopušta da se deluje i previše govori o delima drugih, inteligencija je izgleda pronašla utočište među onima koji analiziraju činjenice i tajno deluju na te činjenice. Nedavna otkrića, koja je Margaret Tačer na svaki način pokušala da zataška, ali bez uspeha, da bi ih tako samo potvrdila, pokazala su da su u Engleskoj te službe već bile u stanju da sruše ministra (premijera) čiju su politiku procenile kao opasnu.³⁵ Opšti prezir koji spektakl izaziva tako opet, samo iz novih razloga, daje privlačnost onome što se u Kiplingovo vreme moglo nazvati „Velikom igrom“.³⁶

³⁴ U originalu, „prince de notre temps“; aluzija na Makijavelija.

³⁵ Zvanična istraga iz 1987, za vreme mandata Margaret Tačer, o umešanosti tajnih službi u obaranje laburističkog premijera Harolda Vilsona (Wilson), koji je podneo ostavku 1976, tri godine pre isteka mandata. Istraga je potvrdila da je Vilson podneo ostavku iz zdravstvenih razloga, što je i sam naveo, ističući svoje zasićenje politikom (dok se u izveštaju iz 1987, između ostalog, aludiralo i na njegovu navodnu paranoju). U periodu koji je prethodio ostavci, međutim, naglo su počele da se šire glasine da je Vilson, kao i neki drugi laburistički političari, agent KGB, da je veliki simpatizer IRA-e, da je njegova lična sekretarica pretnja za nacionalnu bezbednost, itd. Konzervativci su od početka svog rivalstva s laburistima dovodili u pitanje njihovu lojalnost i patriotizam (kao „prirodnih saveznika“ SSSR), ali u vreme Vilsonovog poslednjeg mandata ta kampanja se vidno zaoštrila. Istraga iz 1987. je sve to pokušala da zataška.

³⁶ „The Great Game“, aluzija na strateško rivalstvo Rusije i Velike Britanije oko kontrole nad centralnom Azijom, naročito nad Avganistanom, koje je približno trajalo od 1830. (po nekima, od 1813) do 1907. Izraz je popularizovao Rajdard Kipling u svom romanu *Kim*, iz 1901.

upravlja Sjedinjenim Državama, najjačom silom sveta koji se naziva demokratskim? I ko sve može upravljati demokratskim svetom?

Još dublje, u ovom svetu koji zvanično toliko poštuje sve ekonomske nužnosti, niko ne zna koliko zaista košta bilo šta što se proizvede: tačnije, najvažniji deo prave cene se *nikada ne izračunava, a ostalo se čuva kao tajna*.

XIX

Početakom 1988, general Norijega (Manuel Noriega) je iznenađeno postao svetski poznat. Bio je nezvanični diktator Paname, zemlje bez vojske, u kojoj je komandovao Nacionalnom gardom. Panama, naime, nije prava suverena država: prokopana je zbog svog kanala, a ne obrnuto. Njena valuta je dolar, a prava vojska koja je u njoj stacionirana takođe je strana. Tako se cela Norijegina karijera savršeno podudara s karijerom Jaruzelskog u Poljskoj, kao policijskog generala u službi okupatora. Uvezio je drogu u Sjedinjene Države, budući da mu Panama nije donosila dovoljno prihoda, a svoj „panamski“ kapital je izvezio u Švajcarsku. Radio je za CIA protiv Kube, a da bi obezbedio odgovarajući paravan za svoje ekonomske aktivnosti, potkazao je američkim vlastima, uvek tako zabrinutim zbog tog problema, određen broj svojih konkurenata u uvozu droge. Njegov glavni bezbednosni savetnik, na kojem mu je Vašington zavideo, bio je najbolji na tržištu, Majkl Harari (Michael Harari), bivši oficir Mosada, izraelske tajne službe. Kada su Amerikanci poželeli da ga se otarase, jer ga je nekoliko njihovih sudova nesmotreno osudilo, Norijega je objavio da je spreman da se brani hiljadu godina, uz pomoć panamskog patriotizma, kako protiv svog pobunjenog naroda, tako i protiv stranaca; odmah je dobio javnu podršku najtvrdih birokratskih diktatura Kube i Nikaragve, u ime antiimperijalizma.

Daleko od toga da bude samo neki panamski kuriozitet, taj general Norijega, koji *prodaje sve i simulira sve*, u svetu koji svuda radi to isto, bio je, od glave do pete, kao svojevrsni prvi čovek svojevrsne države, kao svojevrsni general, kao kapitalista, savršeni predstavnik integrisanog spektakla i uspeha koji je ovaj postigao u najrazličitijim smerovi-

velikog broja vrednosti teških za preračunavanje. Tako se za procenu radioaktivnosti mogu koristiti sledeće merne jedinice: *kiri, bekerel, rendgen, rad*, to jest *centigrej, rem*, da ne zaboravimo sićušni *milirad*, kao ni *sivert*, koji nije ništa drugo nego 100 *rema*. To podseća na podele engleske funte, čijom složenošću stranci nisu mogli lako da ovladaju, u vreme kada se Selafild još zvao Vindskejl.

Strogost i preciznost koju su u XIX veku dostigli istorija ratova i, shodno tome, teoretičari strategije, mogu se shvatiti ako znamo da se o nekom vojnom pohodu, da se neutralnim komentatorima ili neprijateljskim istoričarima ne bi odale previše poverljive informacije, obično pisalo ovako:

„Preliminarna faza sastojala se od niza okršaja, u kojima se, s naše strane, čvrsta prethodnica, koju su činili četvorica generala i jedinice pod njihovim komandom, suprotstavila neprijateljskim snagama s 13000 bajoneta. U daljoj fazi razvila se žestoka bitka, koja se dugo vodila, a u njoj je učestvovala cela naša vojska, sa svojih 290 topova i konjicom snage 18000 sablji, kojoj je protivnik suprotstavio snage koje nisu brojale manje od 3600 pešadijskih poručnika, četrdeset husarskih kapetana i dvadeset četiri kirasirska¹⁶ kapetana. Posle naizmeničnih uzmaca i prodora s obe strane, bitka se na kraju može smatrati nerešenom. Naši gubici, nešto manji od prosečnog broja koji se sreće u bitkama sličnog trajanja i intenziteta, osetno su veći od gubitaka Grka na Maratonu, ali i dalje manji od gubitaka Prusa kod Jene.“¹⁷

¹⁶ „Cuirassiers“: kirasiri, teški konjanici.

¹⁷ Debor ne navodi izvor, ali možda je reč o odlomku iz memoara nekog od učesnika bitaka iz Belgijske kampanje 1815 (koja će kulminirati Bitkom kod Vatterloa), koji bi, ako je suditi po opisu sukobljenih strana, mogao biti s austrijske strane. Debor je u ovim stvarima najčešće citirao Klauzevica (pruski general i vojni teoretičar), ali možda ne i u ovom slučaju.

Na osnovu tog primera neki stručnjak bi mogao da stekne maglovitu predstavu o angažovanim snagama. Ali vođenje operacija bi sigurno ostalo izvan svake procene.

U junu 1987, Pjer Bašer (Pierre Bacher), zamenik direktora postrojenja EDF-a (Électricité de France; Elektrodistribucija Francuske), predstavio je najnoviju doktrinu o sigurnosti nuklearnih elektrana. Uz pomoć ventila i filtera biće mnogo lakše izbeći velike katastrofe, kao što su pucanje ili eksplozija reaktora, koje bi uticale na ceo „region“. To je ono što se dešava kada imamo preterano ograničavanje. Zato je bolje, svaki put kada izgleda da je mašina počela da se preopterećuje, postepeno joj oslabiti pritisak, tako što će se poprskati samo uski pojas od nekoliko kilometara oko elektrane, prostor koji bi se svaki put drugačije i nasumično širio, u zavisnosti od čudi vetrova. Saznajemo i da su diskretni eksperimenti, koji su se u poslednje dve godine izvodili u Kadarašu, u Dromu, „konkretno pokazali da otpad – uglavnom plinski – ne prelazi nekoliko promila, u najgorem slučaju jedan procenat radioaktivnosti koja vlada unutar zidova elektrane“. Taj najgori slučaj ostaje, dakle, vrlo umeren: jedan posto. Pre toga smo bili sigurni da nema nikakve opasnosti, osim u slučaju nesreće, koja je logički nemoguća. Prve godine iskustva promenile su to rezonovanje na sledeći način: budući da je nesreća uvek moguća, treba izbeći dostizanje praga katastrofe, a to je lako. Dovoljno je zagađivati korak po korak, umereno. Kome nije jasno da je beskrajno zdravije ograničiti se nekoliko godina na 140 centilitara votke dnevno, nego se odmah napiti, kao Poljaci?

Svakako je šteta što se ljudsko društvo suočava s tako gorućim problemima u trenutku kada je postalo materijalno nemoguće uputiti i najmanju primedbu trgovačkom diskursu; u trenutku kada dominacija, upravo zato što je spektaklom zaštićena od odgovora na svoje odluke i delimična ili lažna opravdanja, *veruje kako više i ne mora da misli*; kao što zapravo više i ne zna da misli. Zar i neki demokrata, ma koliko bio čvrst u svom ubeđenju, ne bi više voleo da mu izaberu inteligentnije gospodare?

Na međunarodnoj ekspertske konferenciji održanoj u Ženevi 1986, postavilo se sasvim prosto pitanje svetske zabrane proizvodnje

Kortesu 1981³⁰, čiji je neuspeh trebalo da prikrije drugi, moderniji, a to znači maskiran „pronunsjamjento“³¹, koji je uspeo. Isto tako upadljiva, neuspela sabotaza ekološkog broda koju su 1985. na Novom Zelandu izvele francuske specijalne službe³², ponekad se smatra za lukavi manevar, koji je možda trebalo da skrene pažnju s mnogih novih poslova tih službi, tako što će se javnost uveriti u njihovu karikaturnu nespretnost, kako u izboru ciljeva, tako i u načinu delovanja. Još uverljivije, skoro svi smatraju da geološka istraživanja naftnih izvora u podzemlju *grada Pariza*, koja su tako bučno izvođena tokom jeseni 1986, nisu imala drugu ozbiljnu nameru osim da izmeri stepen koji bi mogli dostići otupelost i pasivnost njegovih žitelja, tako što će im se prikazivati navodna istraživanja na ekonomski tako očigledno sumanutom mestu.

Vlast je postala toliko tajanstvena da se posle slučaja prodaje oružja Iranu direktno od strane Sjedinjenih Država³³, pitamo ko zaista

³⁰ Antonio Tejero Molina, potpukovnik španske Civilne garde, koji je 23. II 1981, sa oko 200 gardista, zauzeo španski parlament (Cortes) i pokušao da izvede državni udar. Malo posle njegovog upada u Parlament, general-major Hajme Milans del Bosk (Jaime Milans del Bosch) je sa oko deset puta brojnim trupama i nekoliko desetina oklopnih vozila pokušao puč u Valenciji. Već tokom noći i narednog dana oba pokušaja su propala, bez žrtava.

³¹ „Pronunciamiento“: na španskom, objava, proglaš; izraz koji se koristi za vojni puč u španskom svetu.

³² Bombaški napad na brod organizacije *Greenpeace*, „Dugin Ratnik (Rainbow Warrior)“, u oklanskoj luci, u kojem je stradao jedan član posade, fotograf Fernando Pereira. Brod je bio na putu ka atolu Mururoa, u Francuskoj Polineziji, da bi sprečio planiranu nuklearnu probu. Iako su francuski specijalci uspeali da potope brod, cela akcija je bila proglašena za veliki javni debakl, što je primoralo tadašnjeg francuskog ministra odbrane Šarla Ernija (Charles Hernu, iz socijalističke vlade Fransoa Miterana) da podnese ostavku.

³³ Afera iz 1986, za vreme drugog mandata Ronalda Regana, s aktivnim potpukovnikom Oliverom Nortom (North) u glavnoj ulozi. Novac od prodaje oružja Iranu (tada u ratu sa Irakom, koji su SAD takođe snabdevale oružjem, kao zvanični neprijatelj Irana), bio je korišćen za finansiranje „kontrasa“, koji su se borili protiv legalne sandinističke vlade u Nikaragvi, koju su SAD smatrale „komunističkom“.

smrti“; i da u Sjedinjenim Državama mafija može spaliti neki hotel da bi nekog reketirala. Ali kako znati ko bi, u krajnjoj liniji, mogao imati koristi od „ludih ubica iz Brabanta“?²⁸ Teško je primeniti načelo *Cui prodest?* („U čiju korist?“) u svetu u kojem je toliko mnogo aktivnih interesa tako dobro skriveno. Shodno tome, u integrisanom spektaklu se živi i umire u stecištu ogromnog broja tajni.

Medijsko-policijske glasine odmah ili, u najgorem slučaju, pošto se ponove tri ili četiri puta, stiču nespornu težinu vekovnih istorijskih istina. Prema legendarnom autoritetu dežurnog spektakla, čudni likovi, nekada tiho uklonjeni, pojavljuju se opet kao fiktivni preživeli, čiji se povratak uvek može prizvati ili proceniti, ali i *dokazivati* samo na osnovu reči stručnjaka. Oni se nalaze negde između Aherona („reka bola“) i Lete („reka zaborava“), ti mrtvaci koje spektakl nije ni propisno pokopao, nego ih smatra uspavanima, sve dok neko ne poželi da ih probudi, sve njih, teroristu koji se spustio s brda, pirata koji se vratio s mora i lopova koji više ne mora da krade.²⁹

Tako se svuda organizuje nesigurnost. Vlast se vrlo često brani *lažnim napadima*, čiji medijski tretman treba da skrene pažnju s prave operacije: kao što je bizarni puč Tehera i njegove Civilne garde u

²⁸ „Les tueurs fous de Brabant“, medijski naziv za počinioc serije masovnih ubistava u Belgiji, 1982–1985. Ubice su upadale u prodavnice i restorane i nasumice ubijale ljude, odnoseći vrlo malo novca. Kasnije se u delu štampe spekulisalo da ta ubistva možda nisu bila sasvim nasumična i da su ubice bile povezane s nekim desničarskim organizacijama i belgijskim tajnim službama.

²⁹ Prema Deborovom pismu Imriju, prvi deo fraze je aluzija na epitaf („Requiem“) koji je Robert Luis Stivenson (R. Louis Stevenson) napisao za samog sebe: „... Here he lies where he longed to be, Home is the sailor, home from sea, And the hunter home from the hill.“ Poslednji deo fraze („lopov koji više ne mora da krade“) je aluzija na bivšeg saučesnika najtraženijeg francuskog kriminalca Žaka Mesrina (Jacques Mesrine, ubijen 1977), Fransoa Besa (François Besse), „za koga se pričalo da je potpuno nestao, živ...“, kako to kaže Debor (Imrie, 1990). Bes je, posle dugog skrivanja, uhapšen 1994. i osuđen na trinaest godina zatvora, ali je oslobođen 2006, posle preinačenja presude. Umro je 2017.

hlorofluorouglenika, gasa koji onedavno, ali vrlo brzo, uništava tanki ozonski omotač koji štiti ovu planetu – prisetićemo se toga – od štetnog dejstva kosmičkog zračenja. Danijel Verij (Daniel Verilhe), predstavnik filijale fabrike hemijskih proizvoda Elf Akiten (Elf-Aquitaine), koji predvodio francusku delegaciju koja se čvrsto protivila toj zabrani, izneo je vrlo trezvenu primedbu: „Potrebne su najmanje tri godine da bi se razvile eventualne zamene, a troškovi bi se mogli učestvorostručiti.“ Znamo da taj osetljivi ozonski omotač, na takvoj visini, ne pripada nikome i da nema nikakvu tržišnu vrednost. *Industrijski* strateg je dakle mogao da svojim protivnicima pokaže svu njihovu neobjašnjivu ekonomsku nesmotrenost, tako što ih je na sledeći način podsetio na stvarnost: „Veoma je rizično postaviti industrijsku strategiju na imperativima koji se odnose na životnu sredinu.“

Oni koji su još odavno započeli kritiku političke ekonomije, tako što su je definisali kao „potpuno poricanje čoveka“¹⁸, nisu se prevarili. To je crta po kojoj se prepoznaje.

XIV

Možemo čuti kako je nauka danas potčinjena imperativima ekonomske profitabilnosti; to je oduvek bilo tako. Ono što je novo jeste da je ekonomija ušla u otvoreni rat protiv ljudskih bića; ne samo protiv mogućnosti njihovog života već samog njihovog opstanka. To je ono u čemu je naučna misao, suprotno dobrom delu svoje antirobovlasničke prošlosti, izabrala da služi vladavini spektakla. Pre nego što je došla dotle, nauka je bila relativno autonomna. Znala je kako da promišlja

¹⁸ Karl Marks, *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844.* (Ökonomisch-philosophische Manuskripte), Treći rukopis, „Privatno vlasništvo i rad“. Kod Marksa, „Nationalökonomie“; izraz koji se u XIX veku koristio za celinu ekonomskih odnosa i ono što se uporedo ili kasnije nazivalo „politička ekonomija“: „Pod vidom priznanja čovjeka nacionalna ekonomija, čiji je princip rad, samo je naprotiv konzekventno provođenje poricanja čovjeka na taj način što se sam čovjek ne nalazi više u spoljašnjoj sputanosti (*napetosti*) prema spoljašnjoj suštini privatnog vlasništva.“ (*Nedostaje kraj rečenice iz originala*: „... već je on sam postao ta napeta suština privatnog vlasništva.“) Karl Marx – Friedrich Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1989, str. 268. Preveo Stanko Bošnjak.

svoje parče stvarnosti; tako je i mogla da neizmerno doprinese uvećanju ekonomskih sredstava. Kada je svemoćna ekonomija poludela, *a doba spektakla nije ništa drugo*, uklonila je i poslednje tragove naučne autonomije, kako na metodološkom planu, tako i u pogledu praktičnih uslova aktivnosti „istraživača“. Od nauke se više ne očekuje da razume svet ili da nešto poboljša. Od nje se očekuje da odmah opravda sve što se čini. Jednako glupa na tom terenu kao i na svakom drugom, koji eksploatiše s najpogubnijom nepromišljenošću, vladavina spektakla je oborila džinovsko stablo naučne spoznaje samo zato da bi od njega istesala pendrek. Da bi se udovoljilo tom krajnjem društvenom zahtevu za očigledno nemogućim opravdanjem, bolje je ako se više i ne zna misliti već, naprotiv, dobro baratati pogodnostima spektakularnog govora. I upravo u toj karijeri je nauka, bludnica naših bednih dana, uz mnogo dobre volje, spretno pronašla svoju najnoviju specijalizaciju.

Nauka lažnog opravdanja prirodno se pojavila s prvim simptomima dekadencije buržoaskog društva, s kancerogenom bujanjem pseudonauka zvanih „humanističke“; ipak, savremena medicina, na primer, neko vreme se mogla smatrati korisnom, a oni koji su pobedili velike boginje ili lepru nisu bili isti oni koji su sramno kapitulirali pred nuklearnim zračenjem ili hemijskom poljoprivredno-prehrambenom industrijom. Brzo se uviđa da današnja medicina, naravno, više nema pravo da brani zdravlje stanovništva od patogenog okruženja, jer bi to bilo protiv države ili makar farmaceutske industrije.

Ali nije da samo time što je primorana da čuti današnja nauka priznaje šta je postala. To je i zbog onoga što često ima da skromno izjavi. Pošto su u novembru 1985, posle osmodnevnog eksperimenta na četvorici pacijenata, najavili da su možda otkrili efikasan lek protiv side, profesori Even i Andrije (Phillippe Even, Jean-Marie Andrieu), iz bolnice Laenek (u Parizu), dva dana kasnije, kada su svi oboleli pomrli, izazvali su neke rezerve među drugim lekarima, manje naprednim ili možda ljubomornim, zbog tako ishitrene objave nečega što je bio samo privid pobede, svega nekoliko sati pre kolapsa obolelih. Dvojica lekara su se nonšalantno branili, tako što su izjavili da je „najzad, bolja i lažna nada, nego nikakva nada“. Bili su suviše velike neznalice da bi shvatili

žane raznim tehnikama za iskorišćavanje i manipulaciju tim tajnama. Na kraju, kada je reč o njihovim „akcionim“ ograncima, i oni mogu biti isto tako opremljeni drugim kapacitetima, za pojednostavljanje proučavanih problema.

Sredstva koja se dodeljuju tim specijalistima za nadzor i uticanje sve su veća, ali činjenica je da im i opšte okolnosti, iz godine u godinu, sve više idu na ruku. Na primer, kada su novi uslovi društva integrisanog spektakla prisili njegovu kritiku da i doslovno pređe u podzemlje, ne zato što se skriva *već zato što je skrivena* teškom scenografijom misli usmerene na zabavu, oni koji su zaduženi da tu kritiku nadziru i da je po potrebi pobijaju, sada konačno mogu da protiv nje primene neka tradicionalna sredstva iz podzemnog miljea: provokaciju, infiltraciju i razne oblike eliminacije prave kritike u korist lažne, kojom će u tu svrhu zameniti onu prvu. Kada se opšta obmana spektakla obogati mogućnošću pribegavanja hiljadama drugih obmana, nesigurnost raste, u svakom pogledu. Neki nerazjašnjen zločin može se nazvati samoubistvom, u zatvoru ili negde drugde, a rastakanje logike omogućava istrage i procese koji padaju pravo u iracionalno, često od početka falsifikovani ekstravagantnim obdukcijama, koje obavljaju naročiti stručnjaci.

Odavno smo se navikli da vidimo kako se sve vrste ljudi likvidiraju po kratkom postupku. S poznatim teroristima, ili onima koji se smatraju takvim, sada se otvoreno obračunava na teroristički način. Mošad će ubiti Abu Džihada²⁶ daleko van granica zemlje, engleski SAS će uraditi isto sa Ircima, a paralelna policija GAL²⁷ sa Baskima. Oni koje su ubili navodni teroristi nisu izabrani slučajno, ali po pravilu se ne može sa sigurnošću znati koji su to razlozi. Može se shvatiti da je železnička stanica u Bolonji dignuta u vazduh da bi se Italijom i dalje dobro upravljalo (1980); može se shvatiti šta su brazilski „eskadroni

²⁶ Ubistvo Halila al-Vazira (Khalil al-Wazir), poznatog i kao Abu Džihad (Abu Jihad), jednog od osnivača palestinske partije Fatah, u Tunisu, 16. IV 1988.

²⁷ „Grupos Antiterroristas de Liberación“, španska parapolicijska formacija, sastavljena od dobrovoljaca iz redova zvanične policije, koja je proganjala i likvidirala stvarne ili navodne pripadnike ETA-e i u francuskom delu Baskije (1983–1987).

birokratije, koja mnoge gostujuće državnike poziva da im se dive *in situ*. Pošto se s njima moglo tako grubo sprdati, to dokazuje da u celoj masi njihovih savetnika nije bilo nijedne osobe koja bi znala nešto o istoriji umetnosti, u Kini ili izvan Kine. Zna se da su njihove instrukcije bili sasvim drugačije: „Kompjuteri Vaše Ekselencije nemaju podataka o tome.“ Ta potvrda činjenice da se danas, po prvi put, može vladati bez ikakvog poznavanja umetnosti ili osećaja za ono što je autentično ili nemoguće, možda je sama dovoljna za pretpostavku da sve te lakoverne budale iz ekonomije i administracije mogu odvesti svet samo u neku veliku katastrofu; osim ako njihova praksa to nije već pokazala.

XVIII

Naše društvo je izgrađeno na tajni, od „fiktivnih kompanija“, koje zaklanjaju od svakog svetla koncentrisano bogatstvo svojih vlasnika, do „odbrambene tajne“, koja danas pokriva ogromnu oblast pune vansudske slobode države; od često zastrašujućih tajni *loše proizvodnje*, koje se skrivaju iza reklama, do projekcija varijanti ekstrapolirane budućnosti, u kojima samo vlast može da pročita najverovatniju putanju nečega za šta tvrdi da nikako ne može postojati, dok proračunavana reakcije koje će to nekim čudom izazvati. S tim u vezi, mogu se izneti neke primedbe.

Sve je više mesta, u velikim gradovima, kao i u nekim zabranama na selu, koja ostaju nedostupna; drugim rečima, skrivena i ograđena od pogleda javnosti, van dometa nedužne radoznalosti i snažno zaštićena od špijunaže. Iako nisu sasvim vojna, ustrojena su po tom modelu, stavljena van svakog rizika od kontrole prolaznika i lokalnog stanovništva, ili čak policije, koja je odavno shvatila da se njena uloga svodi samo na nadzor i represiju najobičnijih prestupa. Tako u Italiji, kada je bio zarobljenik *Potere Due (sic)*, Aldo Moro nije bio zatvoren u nekoj zgradi koju je manje ili više teško pronaći, već prosto u zgradi u koju se nije moglo prodreti.

Sve je više i ljudi koji se obučavaju da rade u tajnosti, koji se uče i vežbaju da rade samo to. To su specijalne jedinice naoružane poverljivim arhivama, to jest, tajnim podacima i analizama. Druge su naoru-

da upravo taj argument znači potpuno odbacivanje naučnog duha i da je istorijski uvek služio za prikriivanje profiterskih sanjarija šarlatana i veštaca, u vreme kada takve nisu odmah slali pravo u ludnicu.

Kada zvanična nauka, kao i ostatak društvenog spektakla, dođe do tle da, uprkos materijalno modernizovanoj i obogaćenoj pojavnosti, samo preuzima vrlo stare tehnike vašarskih zabavljača – *iluzionista, telala i „barona“*¹⁹ – ne treba da čudi veliki autoritet koji paralelno i skoro svuda ponovo stiču magi²⁰ i sekte, praznina upakovana u zen ili mormonska teologija. Neznanje, koje je dobro služilo svakoj vlasti, oduvek su iskorišćavali i ingeniozni preduzetnici na ivici zakona. Koji bi trenutak bio povoljniji za to od vremena u kojem je nepismenost toliko uznapredovala? Ali i tu stvarnost sa svoje strane poriče drugi primer čarobnjaštva. Unesco je u vreme svog osnivanja usvojio vrlo preciznu, naučnu definiciju nepismenosti i stavio sebi u zadatak da se bori protiv nje u nerazvijenim zemljama. Kada se videlo da se ista stvar javlja opet, samo ovog puta u takozvanim razvijenim zemljama, kao kada bi neko, recimo, očekivao da se u njegovoj bici pojavi Gruši, a ne Bliher²¹, trebalo je samo pozvati Gardu eksperata; oni su, u jednom neodoljivom naletu, brzo poništili formulu, tako što su *izraz „nepismenost“ (analphabétisme) zamenili izrazom „funkcionalna nepismenost“ (illettrisme)*; kao što izraz „lažni patriotizam“ može u pogodnom trenutku podržati neki nacionalni cilj. Da bi se relevantnost tog neologizma učvrstila među pedagogima, brzo se nameće nova definicija, kao da je važila oduvek, prema kojoj je, kao što znamo,

¹⁹ U originalu (u kurzivu), „illusionnistes, aboyeurs et barons“. Debor objašnjava poslednji izraz, „baron(s)“: „... Ali tu je i *baron*, prilično važan za današnji društveni spektakl: *baron* je tehnički, profesionalni izraz za saučesnika, naizgled skeptičnog, infiltriranog u publiku. *Baron* dobacuje glupe primedbe, koje manipulator pobednički odbacuje, tako da *baron* služi tome da publiku održi u poželjnom stanju lakovernosti“ (Imrie, 1990).

²⁰ Zoroastrijanski magi („mudraci“), odnosno, duhovni učitelji, gurui i sl.

²¹ Aluzija na bitku kod Vaterloa, 1815, u koju je francuski maršal Gruši (Emmanuel de Grouchy) zakasnio da se uključi, za razliku od pruskog feldmaršala Blihera (Gebhard Leberecht von Blücher).

nepismen neko ko nikada nije naučio da čita, dok je funkcionalno nepismen, u modernom smislu, naprotiv, neko ko je naučio da čita (i to *bolje* nego ranije, što hladnokrvno tvrde oni nadareniji zvanični teoretičari i istoričari pedagogije), ali je to, sticajem okolnosti, *odmah i zaboravio*. To iznenađujuće objašnjenje rizikovalo bi da više uznemiruje nego što umiruje, kada namerno promašivši temu ne bi vešto zaobilazilo prvu posledicu koja bi u neko više naučno doba svakome pala na pamet: naime, uvid da i ta nova pojava zaslužuje da bude objašnjena i da se protiv nje treba boriti, budući da se nije mogla uočiti, niti čak zamisliti, bilo gde, pre najnovijeg napretka oštećene misli, kada dekadencija objašnjenja ide u korak s dekadencijom prakse.

XV

Pre više od sto godina, *Novi rečnik sinonima francuskog jezika* A.-L. Sardua (*Nouveau Dictionnaire des Synonymes français*, Antoine Léandre Sardou, 1857) definisao je nijanse koje se moraju uočiti između izraza: *fallacieux* (prevarantski, lažljiv), *trompeur* (varljiv, iluzoran), *imposteur* (obmanjivač, varalica, šarlatan), *séducteur* (zavodnik, laskavac), *insidieux* (podmukao), *captieux* (lukav, prepreden); uzeti zajedno, oni čine svojevrsnu paletu boja koje odgovaraju portretu društva spektakla. Nije bilo ni do njegovog vremena, niti do njegovog iskustva kao specijaliste, da isto tako jasno izloži srodna, ali vrlo različita značenja pretnji koje svaka grupa posvećena subverziji mora normalno očekivati, i koje bi, na primer, mogle slediti ovakvu gradaciju: *égaré* (zavedena, navedena na pogrešan trag), *provoqué* (isprovocirana), *infiltré* (infiltrirana), *manipulé* (manipulisana), *usurpé* (uzurpirana, prisvojena), *retourné* (preoteta). U svakom slučaju, te bitne nijanse nikada se nisu pojavile kod doktrinara „oružane borbe“:

„*Prevarantski (fallacieux)*, od latinskog *fallaciosus*, vešt u prevari ili sklon prevari, podao: definicija tog prideva odgovara superlativu prideva *varljiv (trompeur)*. Onaj koji vara ili na bilo koji način navodi u zabludu, jeste *varljiv*: ono što se radi da bi se prevarilo, zloupotrebilo, navelo na grešku uz pomoć neke lukave zamisli ili

visoku reputaciju, isto kao što Međunarodni monetarni fond održava iluziju pozitivne vrednosti ogromnih dugova stotina država.

Falsifikat oblikuje ukus, a podržavanjem falsifikata svesno se uklanja mogućnost pozivanja na autentično. Istina se čak i *prepravlja*, što je pre moguće, da bi ličila na falsifikat. Kao najbogatiji i najmoderniji, Amerikanci su bili glavne naivčine u toj trgovini lažnom umetnošću. I to isti oni koji su finansirali restauraciju Versaja ili Sikstinske kapele. Zato će Mikelandelove freske poprimiti žive boje stripa, a autentični nameštaj iz Versaja zablistati sjajem pozlate, kao onaj lažni „stilski“ nameštaj Luj XIV koji se po paprenoj ceni uvozi u Teksas.

Fojerbahov sud, da njegovo vreme daje prednost „slici nad stvari, kopiji nad originalom, predstavi nad stvarnošću“²³, potpuno je potvrdio vek spektakla, i to u više oblasti u kojima je devetnaesti vek hteo da ostane podalje od onoga što je već bila njegova duboka priroda: od kapitalističke industrijske proizvodnje. Tako je buržoazija predano širila strogi duh muzeja, originalnog predmeta, egzaktne istorijske kritike, autentičnog dokumenta. Ali imitacija danas svuda teži da zameni ono pravo. U tom smislu, zaista je zgodno što zagađenje zbog automobilske saobraćaja nalaže zamenu Konja iz Marlija²⁴ ili romanskih kipova na portalu crkve Svetog Trofima plastičnim kopijama (Saint-Trophime, Arles). Biće još lepši nego pre, a turisti će opet moći da ih fotografišu.

Kulminacija je nesumnjivo dostignuta komičnim falsifikatima velikih kipova ogromne *industrijske vojske* Prvog cara²⁵, u režiji kineske

²³ Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums* (1841), predgovor za izdanje iz 1843. i uvodni citat iz prvog poglavlja *Društva spektakla*, „Vrhunac razdvajanja“.

²⁴ Guillaume Coustou, „Les chevaux de Marly“, 1743–1745. Dve grupe skulptura s konjima, urađene za dvorac u Marliju, da bi se kasnije našle na Trgu Konkord u Parizu. Godine 1984. originali su prebačeni u Luvr i zamenjeni kopijama.

²⁵ Vojska od terakote ili Glinena vojska („Vojska senki“), iz grobnice „Prvog cara“, Čin Ši Huanga, otkrivena 1974, u blizini Si'ana. Nije sasvim jasno zašto Debor koristi izraz „industrijska vojska“. Autentičnost figura i celog kompleksa se ponekad dovodi u pitanje, uz prilično pouzdanu pretpostavku da se, kao i u drugim slučajevima, javno ili na izložbama izvan Kine prikazuju kopije.

njem treba održati pasivnost. Tamo gde se dezinformacija *imenuje*, ona ne postoji. Tamo gde postoji, ne imenuje se.

Dok su još postojale sukobljene ideologije, koje su se izjašnjavale za ili protiv nekog poznatog aspekta stvarnosti, bilo je i fanatika i lažova, ali ne i „dezinformatora“.

Kada iz respekta prema konsenzusu spektakla ili samo zbog slabosti ka ispraznoj spektakularnoj slavi, nije dopušteno otvoreno reći čemu se neko protivi ili, isto tako, za šta se zalaže, sa svim njegovim posledicama, i kada često nailazimo na obavezu da se skriva jedna strana koja se iz nekog razloga smatra opasnom u onome što se inače mora podržati, onda se pribegava dezinformaciji; tobože nepromišljeno ili iz zaboravnosti ili s *navodno* pogrešnim razmišljanjem. Na primer, na terenu sukoba posle 1968, nesposobni rekuperatori, zvani „prositucionisti“ („pro-situ“), bili su prvi *dezinformatori*, zato što su se iz petnih žila trudili da sakriju praktične manifestacije kojima se potvrđivala kritika koju su navodno prihvatili; i bez trunke stida što su na taj način oslabili njen izraz, nikada nisu nikoga citirali, da bi ostavili utisak kako su nešto sami otkrili.

XVII

Obrnuvši čuvenu Hegelovu formulu, još 1967. primetio sam da je „u *potpuno izokrenutom* svetu, istinito trenutak lažnog“ (*Društvo spektakla*, teza 9). U proteklim godinama mogli smo videti napredak tog principa u svakoj pojedinačnoj oblasti, bez izuzetka.

Shodno tome, u epohi u kojoj savremena umetnost više ne može postojati, postaje teško suditi o klasičnim umetnostima. Tu se, kao i drugde, proizvodi neznanje, samo zato da bi se eksploatisalo. Uporedo s nestankom osećaja za istoriju i ukus, organizuju se mreže za falsifikovanje. Treba samo držati pod kontrolom eksperte i aukcionare, a to je prilično lako, da bi sve išlo kao podmazano, zato što je u takvim poslovima, kao najzad i u svim drugim, prodaja ta koja potvrđuje svaku vrednost. Posle toga, kolekcionari ili muzeji, naročito američki, prepuni falsifikata, jesu ti koji imaju interes da održavaju njihovu

impresivne naprave najpogodnije za zloupotrebu, jeste *prevarantsko*. *Varljiv* je generička i nejasna reč; sve vrste dvosmislenih znakova i pojava su *varljive*: *prevarantsko* označava sračunatu laž, lukavstvo ili podvalu; sofistički govor, prigovori i rezonovanje su *prevarantski*. Ta reč je srodna rečima *obmanjujuće*, *zavodljivo*, *podlo*, *lukavo*, ali nema isto značenje. *Obmanjivač* (*imposteur*) označava sve vrste lažnih nastupa ili spleta koje za cilj imaju prevaru ili štetu; na primer, licemerje, klevetanje, itd. *Zavodnik* (*séducteur*) podrazumeva radnju koja treba da utiče na nekog, uz pomoć lukavstva i ulagivanja. *Podmukao* (*insidieux*) označava radnju veštog postavljanja zamke i navođenja u nju. *Lukav* (*captieux*) se ograničava na prefinjenu radnju koja treba da nekog iznenadi i dovede u zabludu. *Prevarantsko* objedinjuje većinu tih crta.“

XVI

Pojam *dezinformacije*, još uvek svež, nedavno je uvezen iz Rusije, zajedno s mnogim drugim korisnim pronalascima za upravljanje savremenim državama. Uveliko ga koristi vlast ili, shodno tome, ljudi koji raspolazu nekim fragmentom ekonomske ili političke vlasti, da bi zadržali ustanovljeni poredak; i taj posao mu uvek dodeljuju u *kontraofanzivnoj* ulozi. Ono što se može suprotstaviti jedinoj zvaničnoj istini nužno mora biti dezinformacija koja potiče od neprijateljskih sila, ili makar od suparnika, namerno iskrivljena lošim namerama. Dezinformacija nije prosta negacija činjenice koja odgovara vlastima ili prosta potvrda činjenice koja vlastima ne odgovara: to se zove psihoza. Za razliku od čiste laži, i to je ono što taj pojam čini zanimljivim braniocima vladajućeg društva, dezinformacija mora da sadrži neki udeo istine, ali koji je vešti neprijatelj namerno preradio. Vlast koja govori o dezinformaciji zna da nije apsolutno bezgrešna, ali zna i da svakoj konkretnoj kritici može prišiti tu preuveličanu beznačajnost, koja se nalazi u prirodi dezinformacije, i koja stoga nikada neće morati da odgovara nekoj njenoj određenoj mani.

Ukratko, dezinformacija je zloupotreba istine. Ko je širi kriv je, ko veruje u nju, budala. Ali ko bi onda bio vešti neprijatelj? U ovom slučaju to ne može biti terorizam, koji ne rizikuje da bilo koga „dezinformiše“, budući zadužen da ontološki predstavlja najgrublju i najmanje prihvatljivu *grešku*. Zahvaljujući svojoj etimologiji i svežim sećanjima na ograničene sukobe koji su polovinom veka nakratko suprotstavili Istok i Zapad, odnosno, koncentrisani i raspršeni spektakl, kapitalizam integrisanog spektakla danas nastavlja da širi privid kako je kapitalizam totalitarne birokratije – koji se ponekad predstavlja kao tajna baza ili nadahnuće terorista – njegov glavni neprijatelj, kao što to ovaj govori za onog prvog, uprkos brojnim dokazima o njihovom savezništvu i dubokoj solidarnosti. Svaka uspostavljena vlast, uprkos nekim lokalnim suparništva, u stvari nikada ne zaboravlja ono što je jednom, u ime subverzije i u prvih mah bez mnogo uspeha, rekao jedan od retkih nemačkih internacionalista posle izbijanja rata 1914: „Glavni neprijatelj je u našoj zemlji.“²² Dezinformacija je najzad ekvivalent onoga što se u diskursu XIX veka o društvenom ratu nazivalo „lošim (zlim) strastima“. To je sve ono opskurno i što pretilo da se suprotstavi izuzetnoj sreći koju ovo društvo, kao što svi dobro znamo, pruža onima koji su mu poklonili svoje poverenje; sreći koja ne može biti preskupa zbog raznih beznačajnih opasnosti ili tegoba. A svi koji tu sreću *vide* u spektaklu, slažu se da se oko njene cene ne treba pogađati; oni drugi, dezinformišu.

Druga korist od razotkrivanja neke određene dezinformacije, uz pomoć ovakvog objašnjenja, jeste u tome što se ne može posumnjati da globalni jezik spektakla takođe pati od nje, jer je on u stanju da s najvećom naučnom sigurnošću označi onaj teren na kojem se dezinformacija jedino i nalazi: sve ono što se može reći, a šta mu neće biti po volji.

Verovatno greškom – osim ako nije reč o namernoj provokaciji – javnost se u Francuskoj nedavno uznemirila zbog pokušaja da se medijima zvanično dodeli etiketa „garantovano bez dezinformacija“: to je

²² Karl Liebknecht, pamflet „Der Hauptfeind steht im eigenen Land!“, maj 1915. Ili, prema udarnoj frazi iz pamfleta, „Der Hauptfeind jedes Volkes steht in seinem eigenen Land!“ („Glavni neprijatelj svakog naroda je u njegovoj vlastitoj zemlji!“).

pogodilo neke medijske profesionalce koji i dalje veruju ili, skromnije, žele da im se veruje, kako danas zaista nisu izloženi cenzuri. Ali pre svega, pojam dezinformacije očigledno ne treba koristiti *defanzivno*, a još manje u statičnoj odbrani, podizanjem nekakvog Kineskog zida ili Linije Mažino, koja bi trebalo da apsolutno pokrije prostor u kojem je dezinformacija navodno zabranjena. Dezinformacija treba da postoji, i to kao fluidna, koja može da prođe svuda. Tamo gde se jezik spektakla ne napada, bilo bi glupo braniti ga; a taj pojam bi se vrlo brzo istrošio kada bi se branio uprkos dokazima, u pitanjima koja, naprotiv, ne bi trebalo da privlače pažnju. Pored toga, vlasti i nemaju pravu potrebu da dokazuju kako neka određena informacija ne sadrži dezinformaciju. One to sebi i ne mogu priuštiti: ne uživaju toliko poštovanje i samo bi izazvale sumnju u datu informaciju. Pojam dezinformacije je dobar samo u protivnapadu. Treba ga držati u drugoj liniji i onda brzo izbacivati napred, da odbije svaku istinu koja bi se mogla pojaviti.

Ako ponekad zapreti da se pojavi neka vrsta neregulisane dezinformacije, u službi nekih posebnih, trenutno sukobljenih interesa, ako počne da joj se veruje i da se otima kontroli, da se suprotstavlja ukupnom delovanju neke manje neodgovorne dezinformacije, to ne znači da treba strahovati kako ona ukazuje na uključivanje nekih drugih manipulatora, koji bi bili stručniji ili veštiji: to samo znači da se dezinformacija sada primenjuje *u svetu u kojem više nema mesta za bilo kakvu proveru*.

Konfuzionistički pojam dezinformacije ističe se da bi odmah, samom svojom zvučnošću, pobio svaku kritiku koju nisu bile u stanju da uklone ni sve agencije za organizaciju tišine. Na primer, jednog dana, ako bi to bilo poželjno, moglo bi se reći kako je ovaj tekst pokušaj dezinformacije o spektaklu; ili još bolje, što je isto, pokušaj dezinformacije na štetu demokratije.

Suprotno onome što tvrdi njen izokrenuti spektakularni pojam, praksa dezinformacije može da služi državi samo ovde i sada, pod njenim neposrednim vođstvom, ili na inicijativu onih koji brane iste vrednosti. Dezinformacija u stvari počiva u svakoj postojećoj informaciji, i to kao njena glavna crta. Imenuje se samo kada zastrašiva-